



När unga behöver skydd och stöd

Ungas sexuella och reproduktiva rättigheter

FOKUS15:DEL3

INNEHÅLL

3 Inledning

5 Kapitel 1: Frihet från sexuellt våld

17 Kapitel 2: Sexuella rättigheter
– Unga med normbrytande sexuella erfarenheter

25 Ordlista

27 Referenser

31 Noter

31 Bilaga

Inledning

På uppdrag av regeringen har Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) genomfört en tematisk analys av ungas sexuella och reproduktiva rättigheter under 2015 (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015c). I *När unga behöver skydd och stöd, Fokus15:Del 1*¹ publiceras den del av den tematiska analysen som handlar om sexuellt våld, tvång och diskriminering som på olika sätt aktualiserar ungas sexuella och reproduktiva rättigheter. Vi tar upp ungas sexuella och reproduktiva utsatthet och arbetet med ungas individuella rätt till stöd, skydd och vård utifrån sexuella och reproduktiva rättigheter. I skriften tydliggör vi också inom vilka särskilda områden ungas sexuella och reproduktiva rättigheter behöver förstärkas. Vi avslutar med en artikel skriven av Malin Lindroth om vikten av ett respektfullt bemötande i situationer när vuxna och unga har olika syn på vad som är en ”god” sexualitet.

Vad är sexuella och reproduktiva rättigheter?

Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR) omfattar varje människas lika möjligheter, rättigheter och förutsättningar att ha ett säkert och tillfredställande sexualliv, samt att utan tvång, våld eller diskriminering kunna bestämma över sin egen kropp. Hälsa och rättigheter hänger på många sätt ihop. Har en individ inte tillgång till sina rättigheter begränsas möjligheterna till en god hälsa. I denna skrift ligger dock huvudfokus på rättighetsaspekten, det vill säga sexuella och reproduktiva rättigheter.²

Sexuella och reproduktiva rättigheter är en del av de mänskliga rättigheterna. I *Fokus 15* (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015c) utgår vi från formaliserade rättigheter (lagar och konventioner) och belyser hur unga generellt, och olika grupper av unga, får tillgång till dessa rättigheter i praktiken.

En ung persons sexuella och reproduktiva rättigheter ska inte vara beroende av en annan (jämnårig, vuxen, yrkesverksam) persons syn på den unges kön, könsuttryck, könsidentitet, sexuella läggning, sexuella aktivitet eller reproduktivitet, utan på de lagar och konventioner som tydliggör den unges rättigheter.

Utifrån lagar och konventioner³ menar vi att sexuella och reproduktiva rättigheter handlar om att alla unga ska ha rätt att:

- att älska den de vill
- till sex- och samlevnadsundervisning
- att välja om och när de vill skaffa barn
- till abort
- att slippa diskriminering, våld och tvång
- att få skydd från sexuellt, könsbaserat eller hedersrelaterat våld.

Ungas sexuella och reproduktiva rättigheter, i relation till skydd och stöd i utsatta lägen handlar om många olika situationer.⁴ Vi åskådliggör fyra olika områden där ungas rätt till skydd och stöd är reglerad och definierad i svensk lagstiftning:

- sexuellt våld
- sex mot ersättning
- hedersrelaterat våld
- rätten till abort.

Vi utgår från aktuell forskning som är kopplad till respektive område och rapporter från myndigheter och ett antal organisationer som aktivt arbetar med frågor och målgrupper som är relaterade till sexuella och reproduktiva rättigheter. För att komplettera detta material har vi också intervjuat forskare och sakkunniga samt representanter från civilsamhälle, landsting och kommuner.⁵

Sagt i korthet

Tjejer och unga kvinnor är den grupp som i störst utsträckning utsätts för sexualbrott och unga med funktionsvariation⁶, särskilt tjejer, är i högre grad utsatta för sexuellt våld än unga utan funktionsvariation. Unga hbt-personer⁷ är i högre grad utsatta för sexuellt våld än unga heterosexuella cispersoner. Generellt är unga också i högre grad utsatta än andra åldersgrupper. Det är med andra ord tydligt att olika typer av normbrott utifrån kön, könsidentitet och könsuttryck, funktionalitet och sexuell läggning innebär en ökad utsatthet.

Kopplat till sexuellt våld finns flera grundläggande svårigheter med att tillgodose ungas rättigheter. Bland annat är det extra känsligt om förövaren är en närstående. Överlag känner många unga som har blivit sexuellt utsatta skam och är inte lika benägna att söka hjälp som vid andra problem.

Politiken och forskningen kring unga som har sex mot ersättning har främst fokuserat på de redan utsatta. Unga som har sex mot ersättning och barn utsatta för sexuell exploatering är en del av det jämställdhetspolitiska arbetet i Sverige. Regeringens fjärde jämställdhetsmål "*mäns våld mot kvinnor ska upphöra*" innefattar mäns och killars våld mot kvinnor och tjejer, hedersrelaterat våld och förtryck samt prostitution och människohandel för sexuella ändamål.

Det arbete som har lagts på att tidigt förebygga att våldet eller den sexuella exploateringen över huvud taget uppstår är inte tillräckligt (Eriksson 2015). I den nationella strategin om mäns våld mot kvinnor påtalas vikten av att förebyggande insatser sker tidigt, särskilt insatser bland barn och unga (SOU 2015:55). Stereotypa föreställningar om kön och genus är exempelvis riskfaktorer för sexualiserat våld och kränkningar bland unga.

Rikstäckande och återkommande statistik om hedersrelaterat våld saknas i Sverige. Inte heller registreras hedersrelaterat våld som en särskild kategori i kriminalstatistiken. Därför är det svårt att veta hur vanligt det hedersrelaterade våldet är bland unga.

Unga hbtq-personer beskrivs vara utsatta för transfobi och homofobi som en del av hedersrelaterat våld, men det finns relativt lite forskning om detta. Könstympling av tjejer beskrivs som förekommande i nyanlända familjer som inte har integrerats i samhället och i familjer som tillämpar hedersnormer.

Unga med funktionsvariation tenderar att vara särskilt utsatta för hedersrelaterat våld, vilseledande äktenskap och tvångsgifte.

Det finns relativt lite forskning om rätten till abort för unga i Sverige i dag. Den forskning och de rapporter som finns har snarare fokus på hälsa än på rättigheter. Rätten till abort är extra central för socialt utsatta unga på grund av att de har större erfarenhet av oönskade graviditeter än andra unga.

Frihet från sexuellt våld

Sexuellt våld

Frihet från våld, inklusive sexuellt våld, är en mänsklig rättighet enligt *barnkonventionen* (1989) och enligt *Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och av våld i hemmet* (2011). Flera former av sexuellt våld är också brottsliga enligt svensk lag, till exempel våldtäkt, sexuellt utnyttjande, sexuellt ofredande och sexuella trakasserier. Sexuell utsatthet kan också innefatta att göra något sexuellt mot sin vilja, utan att något brott i form av våld eller tvång har begåtts.

Utsatta grupper av unga

Tjejer och unga kvinnor är den grupp som i störst utsträckning utsätts för sexualbrott (Brottsförebyggande rådet 2015, Nationellt centrum för kvinnofrid 2014a, Ungdomsstyrelsen 2013b). Brottsförebyggande rådet (Shannon & Törnqvist 2011) visar att unga med funktionsvariation, särskilt tjejer, i högre grad är utsatta för sexuellt våld än unga utan funktionsvariation (jfr Nationellt centrum för kvinnofrid 2013). Personer med funktionsvariation kan också i högre grad vara vana vid att andra tar i deras kroppar eller fattar beslut åt dem på olika sätt (Ungdomsstyrelsen 2009c). Unga hbt-personer är i högre grad utsatta för sexuellt våld än unga heterosexuella cispersoner (Folkhälsomyndigheten 2015, Ungdomsstyrelsen 2010a).

I Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällefrågors nationella ungdomsenkät 2015 är andelen unga i åldern 16–25 år som någon gång

känt att de själva inte har bestämt över sin kropp eller vem de har sex med 11 procent och andelen som någon gång gjort något sexuellt mot sin vilja är 13 procent. Andelen unga i åldern 16–25 år som det senaste halvåret blivit utsatta för sexuellt våld eller utnyttjande är 2 procent.

Resultaten visar att det finns könsskillnader i fråga om utsatthet för sexuellt våld, 4 procent av tjejerna uppger att de har blivit utsatta för sexuellt våld jämfört med 0 procent av killarna. Nästan tre gånger så stor andel tjejer som andel killar uppger att de har känt att de inte själva bestämmer över sin kropp eller vem de har sex med, andelen är 17 procent bland tjejerna och 6 procent bland killarna. Långt större andel tjejer än killar (22 respektive 4 procent) har gjort något sexuellt mot sin vilja.

Det finns tydliga skillnader utifrån funktionalitet, 8 procent av unga med funktionsnedsättning har blivit utsatta för sexuellt våld jämfört med 2 procent av unga utan funktionsnedsättning. En större andel unga med funktionsnedsättning än unga utan funktionsnedsättning känner också att de inte själva alltid bestämmer över sin kropp eller vem de har sex med, 18 respektive 10 procent. En större andel unga med funktionsnedsättning än unga utan funktionsnedsättning har också gjort något sexuellt mot sin vilja, 19 respektive 12 procent.

Sexuell läggning har också betydelse för ungas utsatthet för sexuellt våld, 8 procent av personer som inte är heterosexuella har blivit utsatta, jämfört med 2 procent av heterosexuella. Nästan

tre gånger så stor andel unga som inte är heterosexuella som unga heterosexuella känner att de inte bestämmer över sin kropp eller vem de har sex med, 26 respektive 9 procent. Mer än dubbelt så stor andel unga som inte är heterosexuella än unga heterosexuella, har gjort något sexuellt mot sin vilja, 26 respektive 11 procent.

Unga är generellt också mer utsatta än andra åldersgrupper (Brottsförebyggande rådet 2015, Ungdomsstyrelsen 2013a, 2013b). Det är med andra ord tydligt att olika typer av normbrott utifrån kön, könsidentitet och könsuttryck, funktionalitet och sexuell läggning innebär en ökad utsatthet. Resultaten visar också att utsatthet för sexuellt våld i många fall följer samma mönster som utsatthet för andra typer av våld, kränkningar och diskriminering (Brottsförebyggande rådet 2015, Diskrimineringsombudsmannen 2015, SOU 2005:56).

I en undersökning från 2015 av gymnasielever i år 3 hade drygt var femte (21 procent) erfarenhet av någon form av sexuella övergrepp. Bland de elever som inte identifierade sig som vare sig tjej eller kille hade hela 40 procent erfarenhet av att utsättas för övergrepp. Tjejer hade erfarenheter av sexuella övergrepp (29 procent) i högre grad än killar (10 procent) (Landberg et al. 2015).

Unga som tidigare haft kontakt med socialtjänsten eller rättsväsendet, de som rymt eller kastats ut hemifrån, föräldralösa, ensamkommande, hemlösa och barn löper särskilt stor risk för att bli utsatta för människohandel och sexuell exploatering eller prostitution (Höög, Shalmashi & Gustavsson 2013, Länsstyrelsen i Stockholms län 2015a).

Bland de som kommit i kontakt med socialtjänsten pekas särskilt unga tvångsomhändertagna och unga som bor på familjehem eller hvb-hem (hem för vård och boende) ut som grupper som på grund av sin multiproblematik riskerar att

fara illa (Lindroth 2013, Löfgren-Mårtenson, Lindroth & Månsson 2012, 2013, Statens institutionsstyrelse 2011). Även unga som i större utsträckning än andra dricker alkohol, använder cannabis eller andra droger finns i riskzonen för sexuellt våld.

Unga hbtq-personer och killar som uppfattas som homosexuella lyfts fram som mer utsatta för hatbrott och sexuella övergrepp än andra unga (Ungdomsstyrelsen 2014). Att skada sig genom sex beskrivs som vanligare bland hbtq-personer och bland unga som tidigare har varit utsatta för våld eller trauma av olika slag än bland andra unga (Jonsson & Lundström Mattsson 2012).

Unga rättigheter behöver legitimeras

Det finns grundläggande svårigheter med att tillgodose ungas rättigheter kopplat till sexuellt våld. Det kan handla om att förståelsen av vad som är sexuellt våld varierar bland unga (och bland vuxna). Unga kan också uppleva ämnet som extra känsligt om förövaren är en närstående. Överlag känner många unga som har blivit sexuellt utsatta skam. Detta gör att många inte är lika benägna att söka hjälp som vid andra problem, vilket gör det svårt att veta hur utbrett det sexuella våldet i ungas nära relationer är och försvårar möjligheten att erbjuda stöd och bearbetning (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015a, Ungdomsstyrelsen 2013a).

En annan utmaning som lyfts fram är brister i vuxenvärldens förmåga att känna till och förstå de arenor där unga vistas och på vilka de riskerar att få sina rättigheter kränkta. Internet nämns som en plats för sexuell frihet och utveckling, men också som en plats där unga kan bli sexuellt utnyttjade (Jonsson & Lundström Mattsson

2012, Landberg et al. 2015, Löfgren-Mårtenson 2008, Ungdomsstyrelsen 2009b). I gruppen 16–25 år uppger 30 procent att någon på internet försökt få dem att prata om sex, skicka bilder eller göra något sexuellt framför en webbkamera mot deras egen vilja (Löfgren-Mårtenson 2008, Ungdomsstyrelsen 2009b).

Viktigt att involvera unga

Tidigt förebyggande arbete mot sexuellt våld har visat sig vara viktigt för att förändra ungas attityder och beteenden. Att dessutom ha ett genusperspektiv i de insatser som genomförs ökar möjligheten att nå förändring (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015a). För att nå riskutsatta grupper är det också viktigt att erbjuda en målgruppsanpassad sex- och samlevnadsundervisning som tar hänsyn till individuella förutsättningar, erfarenheter och önskemål.

Att unga är med och utformar metoder och material framhålls som extra viktigt, speciellt för att nå riskutsatta grupper då dessa många gånger har liten tilltro till vuxenvärlden och därmed inte är särskilt benägna att ta emot råd från vuxna (Ungdomsstyrelsen 2009c). I studien från Landberg et al. (2015) uppger 83 procent av de tjejer som berättat att de blivit utsatta för övergrepp att de berättat för en jämnårig vän. I motsvarande grupp killar är det 68 procent som berättat för en jämnårig vän.

De som möter våldsutsatta behöver ha väl fungerande rutiner för upptäckt, utredning och stöd. I första hand bör arbetet bygga på redan existerande samverkansformer. Lokalt kan det till exempel handla om barnahus, samrådsgrupper, samverkansgrupper mellan polis, skola och socialtjänst, lokala brottsförebyggande råd och föreningslivet (Landberg et al. 2015, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015a).

Sex mot ersättning

Sex mot ersättning tas upp speciellt då avgränsningarna kring vad detta kan innefatta är diffusa. Det är också ett område där ungas definition av, förståelse för, och attityder till företeelsen kan variera i olika ungdomsgrupper. Genom att belysa området särskilt vill vi tydliggöra de svårigheter som kan förekomma i relation till ungas sexuella och reproduktiva rättigheter.

Begreppet sex mot ersättning är svårt att definiera

I samtliga ungdomsstudier som genomförts i Sverige används begrepp som *sex mot ersättning* eller *att sälja sex mot ersättning*. Var gränsen går för sex mot ersättning är inte alltid självklar (Socialstyrelsen 2015b). Det kan handla om otydliga transaktioner, till exempel när en ung person går med på sex i utbyte mot att få bo hos någon. Graden av frivillighet kan också variera, från att den unge tar egna initiativ till att personen blir övertalad eller tvingad.

Enligt Länsstyrelsen går det inte att uppskatta den exakta omfattningen med de mätmetoder som finns i dag (Länsstyrelsen i Stockholms län 2015b). De metodologiska utmaningarna är bland annat att personer som har erfarenheter av sex mot ersättning till viss del är en dold population – det vill säga att populationens storlek är okänd och att det inte med säkerhet går att säga vilka som ingår.

Det finns inte heller någon enhetlig definition av prostitution och sex mot ersättning, vilket försvårar jämförelser över tid och mellan länder. Gränsen för vilka som benämns som unga, ungdomar, unga vuxna, killar och tjejer, pojkar och flickor samt barn är inte alltid konsekvent i de studier och rapporter som finns att tillgå, vilket också försvårar jämförelser över tid och påverkar kunskapen inom området. Kunskapen om

unga som har erfarenhet av sex mot ersättningen har dock ökat de senaste 15 åren och genererar kontinuerligt ny kunskap inom området.

Världshälsoorganisationen (WHO) beskriver i en rapport (2015) att just unga personer, liksom personer med erfarenheter av sex mot ersättning, är grupper som särskilt behöver tillgång till och god kvalitet på hälsovård eller omsorg relaterat till sexuell hälsa. Det är viktigt att de sexuella rättigheterna att slippa diskriminering, på samma sätt som rätten till hälsovård, respekteras för dessa grupper (Världshälsoorganisationen 2015).

Omfattningen är relativt konstant över tid

Länsstyrelsen i Stockholms län konstaterar att erfarenhet av att ha sex mot ersättning är relativt konstant över tid utifrån den kunskap vi har att tillgå. Detta gäller både bland vuxna och bland unga. Andelen unga i år 3 på gymnasiet som uppgav att de haft sex mot ersättning 2009 var ungefär lika stor som 2003, för tjejer 1,2 och 1,0 procent. För killar 1,7 och 1,8 procent (Ungdomsstyrelsen 2009b). I en senare studie av unga i år 3 på gymnasiet (Landgren et al. 2015) är andelen tjejer som haft sex mot ersättning 0,6 procent och andelen killar 1,2 procent. De studier som genomförts under de senaste tio åren har lett till ökad kunskap om dessa grupper, det ska däremot inte likställas med att problemet ökat i omfattning (Länsstyrelsen i Stockholms län 2015b).

I studien från 2014 (Landberg et al. 2015) uppgav 94 procent av tjejerna som haft sex mot ersättning att de hade erfarenhet av någon form av sexuella övergrepp medan 41 procent av killarna som haft sex mot ersättning uppgav detta.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågors undersökning *Ungdomsenkäten 2015* visar att andelen bland unga i åldern 16–25 år som någon gång tagit emot ersättning för sex är 2 procent, bland både tjejer och killar. Andelen bland unga homo- och bisexuella är däremot tydligt högre än bland unga heterosexuella, 6 procent jämfört med 1 procent.

Även andra studier tyder på att det finns vissa specifika grupper som är överrepresenterade bland dem som har erfarenheter av sex mot ersättning, till exempel unga i institutionsvård (Statens institutionsstyrelse 2011). Bland dessa är det vanligare att tjejerna har haft sex mot ersättning (10–16 procent) jämfört med killarna (4–7 procent). En förklaring kan vara att dessa tjejer och killar inte är representerade i ungdomsstudierna på grund av att de befinner sig i institutionsvård, att de har annan nationalitet än svensk eller att de vistas tillfälligt i Sverige. Därför är det viktigt att förekomsten studeras med hjälp av flera olika material för att komma åt en helhetsbild.

Jonsson och Engvall ger exempel på hur en mängd olika faktorer som enskilt eller i samverkan kan bidra till att en ung person tar emot ersättning för sex, utöver förväntningar kopplat till kön (Jonsson & Engvall 2014). Normer kring kön kan dock göra att tjejer som har sex mot ersättning både uppmärksammas och stigmatiseras i högre grad än killar (Larsdotter, Jonsson & Gäredal 2011). Samtidigt kan det vara svårare för killar att berätta om att de har tagit emot ersättning för sex, inte minst för heterosexuella killar som har tagit emot ersättning av andra killar (Jonsson & Engvall 2014, Ungdomsstyrelsen 2009b).

Debutålder och ålder i kartläggningar

Flertalet rapporter visar att många som har erfarenhet av sex mot ersättning hade det första gången då de var tonåringar (Länsstyrelsen i Stockholms län 2015b). Detta framgår bland annat med stor tydlighet av det kvalitativa materialet i *Osynliga synliga aktörer* (Larsdotter et al. 2011) där flera informanter uppgav att första gången de fick ersättning för sex var i de tidiga tonåren.

I de kartläggningar som finns är dock ett fåtal individer under 18 år. En tolkning som ligger nära till hands är att yngre personer som har sex mot ersättning oftast inte framkommer i dessa kartläggningar och att de metoder som används för att kartlägga omfattningen av sex mot ersättning i liten utsträckning fångar upp unga. En trolig anledning till detta är att många unga som har sex mot ersättning kommer i kontakt med personer som ger ersättning på sätt som är svåra att kartlägga.

Unga hbtq-personer som har erfarenhet av sex mot ersättning

Andelen unga hbtq-personer som har erfarenhet av sex mot ersättning varierar mellan 4 och 14 procent i olika studier, medan motsvarande andel bland unga generellt är 1 till 2 procent (Ungdomsstyrelsen 2009b).

Unga hbtq-personer har även betydligt större erfarenhet av sexuell exploatering på internet än andra grupper av unga. Många lyfter fram den fysiska tryggheten som digital kommunikation medför. Risken minskar för att bli utsatt för trakasserier, hot eller våld om en skulle råka flirta med fel person. Att den en kommunicerar med eventuellt är någon annan än den utger sig för att vara, betyder mindre än tryggheten (Socialstyrelsen 2015b). I den här gruppen har unga

också större erfarenhet av att ha haft sex mot ersättning än andra unga. Uppskattningarna gäller dem i åldern 15–25 år (Ungdomsstyrelsen 2009b).

I en intervjustudie av Larsdotter, Jonsson & Gäredal (2011) framgår att unga hbtq-personer som intervjuades hade både positiva och negativa erfarenheter av att ge sex mot ersättning. Studier visar också att det är vanligare bland killar och unga transpersoner än bland tjejer att ha haft sex mot ersättning. Däremot leder stereotypa föreställningar kring sex mot ersättning till att killars och unga transpersoners erfarenheter osynliggörs och att behovet av ändamålsenligt stöd inte tillgodoses (Larsdotter et al. 2011). Skillnaden mellan grupperna kan bero på flera olika saker.

Att leva som hbtq-person kan för vissa göra att det upplevs som lättare att bryta mot andra normer kopplat till sexualitet (Larsdotter et al. 2011). *Se mig – om unga, sex och internet* (Ungdomsstyrelsen 2009b) visar till exempel att unga hbtq-personer som har sexuella kontakter via internet i högre grad uppfattas av vuxna som att de utforskar sin sexualitet än när unga heterosexuella gör samma sak, vilket i stället uppfattas som ett riskbeteende. Att ha sex mot ersättning kan på liknande sätt ses som ett sätt att utforska sexualiteten, särskilt för icke-heterosexuella killar. Det kan också handla om en ökad utsatthet bland hbtq-personer generellt som på olika sätt påverkar deras hälsa, självkänsla och riskbeteende kopplat till sexualitet (Larsdotter et al. 2011).

I en studie med ett självselekerat urval (RFSL Ungdom 2015) var andelen som haft sex mot ersättning störst bland ciskillar. Resultatet är dock inte representativt för hela gruppen ciskillar då studien baseras på ett självselekerat datamaterial. De som uppgav att de haft sex mot ersätt-

ning hade olika sexuella läggningar. I studien tydliggörs också att sexuell praktik och sexuell läggning kan skilja sig åt. Det går alltså inte att förutsätta att en persons sexuella praktik och sexuella läggning alltid överensstämmer (RFSL Ungdom 2015). I rapporten lyfts två dominerande inriktningar bland respondenterna i fråga om behov och attityder:

– *Unga som vill ha information om hur en slutar ha sex mot ersättning, som vill ha verktyg för att stärka självkänslan och som önskar fokus på att det inte är den utsattes fel att ha sex mot ersättning.*

– *Unga som lyfter att sex mot ersättning är frivilligt och att de mår bra av att ha sex mot ersättning.*

(RFSL Ungdom 2015, s. 25)

Möjliga tolkningar av detta resultat som framhålls i rapporten är att förtroendet för stöd från samhället är lågt och att ciskillar och transpersoner inte uppfattar att stödet vänder sig till dem som grupp utan till cistjejer. I studien av Landberg et al. (2015) uppgav 16 procent av de unga som gett sex mot ersättning att de gjort det för att det var roligt och spännande eller för att de gillar att ha sex. Alla som uppgav detta var killar.

Folkhälsomyndighetens (2015) studie av transpersoners hälsa och livsvillkor indikerar att en klart högre andel transpersoner har tagit emot ersättning för sex jämfört med personer i befolkningen generellt. Tecken finns på att det kan vara vanligare att ta emot ersättning för sex också bland personer med funktionsvariation (Socialstyrelsen 2015b).

Hedersrelaterat våld och förtryck

Regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck anger att det, liksom mäns våld mot kvinnor generellt, har sin grund i kön, makt, sexualitet och kulturella föreställningar om dessa. För hedersrelaterat våld och förtryck är kontrollen av tjejers och kvinnors sexualitet central och starkt knuten till kollektiv som familjen eller klanen.

I hederstänkandet står föreställningar om oskuld och kyskhet i fokus och familjens rykte och anseende ses som avhängigt tjejers och kvinnors faktiska eller påstådda beteende. Sådana föreställningar kan vara mer eller mindre uttalade och kontrollen kan sträcka sig från vardagliga former av begränsningar i tjejers och kvinnors liv, exempelvis klädval, socialt umgänge och rörelsefrihet, till livsval som utbildning, jobb, giftermål och skilsmässa. I sin mest extrema form resulterar hederstänkandet i hot om våld, våld och dödligt våld (skr. 2007/08:39). Det är tjejer och kvinnor som drabbas i störst utsträckning, men även killar och män drabbas (SOU 2014:49).

Även gruppen hbtq-personer är en särskilt utsatt grupp. Gruppen riskerar att, utöver andra former av förtryck, också bli utsatta för "omvändelse" (SOU 2014:49, s. 236). De har också en mer begränsad situation när det gäller tillgången till skyddade boenden (SOU 2014:49). Även om hedersnormer är patriarkala finns särdrag som alltså gör att hedersvåld inte enbart går att förstå som våld mot kvinnor. Av den anledningen är det viktigt att använda en könsneutral definition, särskilt i arbete med riskbedömningar.

Enligt SOU 2014:49 är några gemensamma kännetecken för hedersnormer dessa:

– *Individens agerande anses påverka hela familjens anseende.*

– *Individens intressen anses vara underordnade familjens intressen.*

– *Individens sexualitet anses vara en angelägenhet för hela familjen.*

– *Sexuella relationer är bara tillåtna mellan man och kvinna inom äktenskapet.*

– *Att följa könsnormer och könsroller är en förutsättning för att bli accepterad.*

(SOU 2014:49, s. 215)

Att bli gift mot sin vilja

Att fritt ingå äktenskap och bilda familj är en mänsklig rättighet enligt artikel 16 i *FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna* (FN 1948). Där står att äktenskap endast får ingås om de blivande makarna ger ett fritt och fullt samtycke, och att det är en rättighet att inte bli tvingad in i ett äktenskap.⁹ Vad det i praktiken innebär att själv kunna välja partner är dock inte självklart utan beror på hur en persons egen vilja uppfattas i relation till exempelvis förväntningar från samhället och familjen, och vad som kan räknas som tvång.

Enligt svensk lag är äktenskapstvång ett särskilt brott från med 2014. I lagen innefattar äktenskapstvång att få någon att gifta sig genom att utnyttja personens utsatthet, att pressa, eller försöka pressa, någon att gifta sig, eller att ta med en person till ett annat land för att gifta bort personen där. Att en familj har regler kring vem ett barn får vara ihop med är däremot inte ett

brott, så länge inte detta innefattar exempelvis olaga hot, frihetsberövande eller våld, som är straffbara handlingar i sig.

I studien *Gift mot sin vilja* (Ungdomsstyrelsen 2009a) framkom skillnader mellan unga med svensk och unga med utländsk bakgrund. Skillnaderna kan delvis förstås mot bakgrund av skillnader i normer kring sexualitet, kön, relationer och familjens inflytande över individen i olika sociala och kulturella sammanhang (Ungdomsstyrelsen 2009a). Hur dessa normer påverkar ungas handlingsutrymme är dock inte givet. Normer varierar även inom specifika grupper och kan dessutom både förstärkas och försvagas när människor migrerar till Sverige eller på annat sätt förflyttar sig till ett nytt sammanhang där andra normer gäller (Lenardt 2008, Nyberg 2003).

Det är svårt att säga om alla unga upplever sin familjs restriktioner kring partner som ett problem, och hur stort de upplever att problemet är. I *Gift mot sin vilja* visas att vissa unga kan se det som positivt att familjen tar ansvar för val av partner, medan andra unga upplever det som ett stort och ibland livsavgörande problem (Ungdomsstyrelsen 2009a).

Det har i tidigare studier framkommit skillnader baserat på kön, där en något större andel tjejer än killar inte själva får välja vem de ska gifta sig med (Schlytter, Högdin, Ghadimi, Backlund & Rexvid 2009). Samtidigt är det tydligt att det förekommer att både killar och tjejer begränsas i val av partner.

Bristande kunskap om omfattning och ungas strategier

Kunskapsområdet hedersrelaterat våld och förtryck är relativt nytt i Sverige och det saknas rikstäckande och återkommande statistik. Inte heller registreras hedersrelaterat våld som en särskild kategori i kriminalstatistiken. Därför är det svårt att veta hur vanligt det är bland unga (Ungdomsstyrelsen 2013a).

Skolstyrelsen (2007) genomförde en representativ enkätstudie bland gymnasieelever i år 2. Utan att närmare kunna ringa in kopplingen till just hedersrelaterat våld uppgav ungefär en fjärdedel av de tillfrågade att de någon gång under sin gymnasietid varit utsatta för kränkande behandling, hot eller våld från sina föräldrar eller någon annan vuxen i familjen. Av alla tillfrågade hade ungefär 10 procent varit utsatta flera eller många gånger sedan de började i gymnasiet. Den tydligaste skillnaden mellan tjejer och killar som uppmärksammades var att tjejerna upplevde att deras frihet var mer begränsad än killarnas.

Ungdomsstyrelsen (2009a, 2012) konstaterar vidare att det saknas kunskap om tjejernas och killarnas egna strategier för att ta sig ur en begränsad livssituation på grund av att de lever i en hederskontext. Det vi vet är att unga ibland använder sig av kortsiktiga lösningar som att acceptera ett äktenskap, trots att de egentligen inte vill, för att fly undan press, förtryck och våld från familjen. Äktenskapet kan även ses som en utväg från föräldrarnas kontroll eller från upplevelsen av att ha misslyckats i skolan.

Kontroll och begränsning av den unges frihet

Hedersrelaterat våld och förtryck kan innebära psykiskt, fysiskt och sexuellt våld. Centralt är ofta någon form av kontroll. Familjen kan exempelvis frånta den utsatte materiella saker som mobil, dator eller kläder, men även begränsa tillgången till internet eller teve. Det kan också handla om att exempelvis kontrollera var de befinner sig eller vilka de umgås med. Tjejer förväntas dessutom inte ha några sexuella relationer utanför äktenskapet och blir ofta hotade om de inte följer familjens regler (Darj, Nathorst-Böös & Jarl-Åberg 2011, Länsstyrelsen Östergötland 2015c, Ungdomsstyrelsen 2009a).

Dessa begränsningar innebär också att unga riskerar att missa viktiga delar av sin skolgång. Exempelvis rapporteras systematisk frånvaro från idrottslektioner och sexualundervisning, vilket kan leda till att unga går miste om viktig information och kännedom om sin kropp (Darj, Nathorst-Böös & Jarl-Åberg 2011, Länsstyrelsen Östergötland 2015b, Ungdomsstyrelsen 2009a, 2012).

Att vara utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck innebär att den utsatte många gånger lever med ”dubbla identiteter” för att skydda sig själv, men också sin familj. Med det menas att den unge lever på ett sätt som mer följer majoritetssamhällets normer när hen är i skolan eller på arbetsplatsen och med sina kompisar som inte lever i samma typ av hederskontext, medan hen anpassar sig till familjens normer när hen är hemma.

Tvångsäktenskap innehåller ofta inslag av hedersrelaterat och sexuellt våld och kan resultera i ofrivilliga graviditeter, vilket gör att tvångsäktenskap och hedersrelaterat våld ofta lyfts samtidigt inom forskningen¹⁰ (Ungdomsstyrelsen 2009a).

Killar som växer upp inom en hederskultur är också utsatta. Exempelvis kan familjen kräva att en kille gifter sig med "rätt" partner. Generellt beskrivs dock killar inte som lika kontrollerade av oskuldsnormen som tjejer. Killar är däremot ofta tvungna att axla en del av den patriarkala kontrollerande funktionen som annars vilar på de äldre manliga familjemedlemmarna (Ungdomsstyrelsen 2009a). Utövandet av den här typen av våld sker ofta kollektivt och gränsen mellan förövare och offer kan vara otydlig. De som medverkar till förtrycket kan själva vara utsatta, till exempel mödrar och unga män som upplever sig tvingade att sätta familjens rätt framför individens (Ungdomsstyrelsen 2013b).

Grupper av unga med specifik utsatthet för hedersrelaterat våld

Unga hbtq-personer beskrivs vara utsatta för transfobi och homofobi som en del av hedersrelaterat våld – ett ämne det fortfarande finns relativt lite forskning om (Darj, Nathorst-Böös & Jarl-Åberg 2011, Ungdomsstyrelsen 2009a). Det saknas också studier som belyser ungas sexuella läggning, könsidentitet och könsuttryck och möjligheten att välja partner. Hbtq-personer som är killar är särskilt begränsade. Det kan eventuellt hänga ihop med att heteronormen påverkar killar och tjejer på delvis olika sätt och att heteronormen kan vara särskilt stark för killar. Kvinnlig homosexualitet osynliggörs i högre grad än manlig, medan manlig homosexualitet däremot i högre grad synliggörs på ett negativt sätt (Rosenberg 2002).

Att vara heterosexuell är en viktig del i att upprätthålla normer om både maskulinitet och femininitet, men kan vara särskilt viktigt för män i och med att manlig homosexualitet förknippas med femininitet och femininitet ges lägre status än maskulinitet i en könsmaktsordning (Connell 2008). Icke-heterosexuella söner kontrolleras av familjer med hedersnormer på liknande sätt som en heterosexuell dotter (Darj, Nathorst-Böös & Jarl-Åberg 2011).

Unga hbtq-personer utsatta för hedersrelaterat våld har också svårare att få skyddat boende än andra (Darj, Nathorst-Böös & Jarl-Åberg 2011, Regeringskansliet 2014).

Könsstämpning är en specifik form av hedersrelaterat våld som främst drabbar tjejer i nyanlända familjer som inte har integrerats i samhället och tjejer som lever med hedersproblematik (Socialstyrelsen 2015d).

Det finns få tidigare studier som undersöker samband mellan funktionsvariation och ungas möjligheter att själva välja partner. Däremot finns flera kvalitativa studier av hur unga med funktionsvariation påverkas av normer kring funktion och sexualitet mer generellt (Lukkertz 2014, Löfgren-Mårtensson 2011). Dessa visar att det kan finnas en förväntan på att unga som bryter mot funktionsnormer ska följa normer kring kön och sexualitet i så hög grad som möjligt. Utifrån dessa studier verkar unga med funktionsvariation vara särskilt utsatta för hedersrelaterat våld, vilseledande äktenskap och tvångs gifte (Länsstyrelsen Skåne 2004, Länsstyrelsen Östergötland 2015b, Tjejers rätt i samhället 2012a, 2012b).

Rätten till abort

Forskning och myndighetsrapporter visar på splittrat arbete

Den svenska abortlagen (1974:595) ger rätt till abort, det vill säga att avbryta en graviditet. Denna rätt innefattar även rätten att inte behöva uppge skälen för en abort till och med vecka 18. Därefter är det Socialstyrelsens rättsliga råd som, efter en ansökan, fattar beslut om abort. Lagen tillåter också personer¹¹ som inte är svenska medborgare, eller som inte bor i Sverige, att göra abort här.

Det finns relativt lite forskning om rätten till abort för unga i Sverige i dag. Den forskning och de rapporter som finns har snarare ett hälsofokus än ett rättighetsfokus, vilket troligen beror på att aborträtten setts som självklar i Sverige de senaste decennierna. Aborträttens självklara ställning har medfört att få organisationer har fokuserat på rätten till abort.

Att få bestämma över sin reproduktion, och därmed om eller hur många barn en vill ha, förutsätter tillgång till sex- och samlevnadsundervisning, effektiva preventivmedel, rådgivning, mödrahälsovård, en liberal abortlagstiftning och säkra aborter (Socialstyrelsen 2014b). Utifrån ett rättighetsperspektiv är ambitionen att hälso- och sjukvård ska ges på lika villkor och därför behövs mer kunskap och resurser till arbetet med socialt utsatta grupper. Andra rekommendationer som lyfts i forskning och myndighetsrapporter är att kvalitetsutveckla ungdomsmottagningarnas och elevhälsans förebyggande verksamheter, utöka antalet Sesam-mottagningar i landet och återupprätta ett kvalitetsregister för abortvården för att kunna utvärdera abortmetoder och komplikationer (Statens folkhälsoinstitut 2011).

Abortvården undantogs från kvalitetsuppföljning för cirka 15 år sedan, motivet var att inte

stigmatisera de kvinnor som genomgått en abort. Socialstyrelsen menar att frånvaron av en kvalitetsuppföljning i abortvården, som i andra vårdformer, kan leda till sämre vård då den inte kan kvalitetssäkras på nationell nivå (Socialstyrelsen 2015d). Socialstyrelsen har lämnat in en hemställan till regeringen om en ändring i förordningen som i dag undantar individer inom abortvården från patientregistret (Socialstyrelsen 2015d).

Socialstyrelsen ansvarar för nationell uppföljning av aborter och Folkhälsomyndigheten för uppföljning av allas rätt till sin sexualitet och till god reproduktiv hälsa, men det finns i dag ingen huvudaktör på nationell nivå för arbetet med att förebygga oönskade graviditeter utifrån ett befolkningsperspektiv. Det finns dock flera aktörer som är aktuella i arbetet med att förebygga oönskade graviditeter, till exempel hälso- och sjukvården, skolan, flyktingmottagandet, socialtjänsten och den idéburna sektorn.

Socialt utsatta unga drabbas mest

Rätten till abort är extra central för socialt utsatta unga på grund av att de har större erfarenhet av oönskade graviditeter än andra unga. Flest aborter genomförs i åldersgruppen 20–24 år. Kvinnor som själva är födda utrikes eller med minst en utrikesfödd förälder genomför en större andel aborter, och har tidigare erfarenhet av abort, än kvinnor med svensk bakgrund. De har även i mindre utsträckning erfarenhet av preventivmedelsanvändning (Statens folkhälsoinstitut 2011). Unga som hoppar av skolan och som har tidig sexdebut har i högre grad erfarenhet av att ha varit gravid och av reproduktionsrelaterade problem som oönskad graviditet och sexuellt överförda sjukdomar. Upprepade aborter sker i högre grad bland socioekonomiskt utsatta grupper (Statens folkhälsoinstitut 2011).

I en studie från 2008 undersöks unga svenskers syn på abort. I studien framkommer att det inte är några stora skillnader mellan tjejers och killars attityder till abort. Unga svenskar anser generellt att abort är acceptabelt och att människor bör ha tillgång till abort. Både tjejerna och killarna i studien ansåg att det var ett betydligt större problem att bli tonårsförälder än att genomgå en abort. Studien visar också att både tjejer och killar anser att rätten till att bestämma huruvida abort ska genomföras eller inte ligger hos den gravida, även om killarna ibland kunde uppge en frustration över att inte ha någon formell rätt att påverka beslutet (Ekstrand 2008).

Röster från aktörer inom området

Våga lyfta frågor om sexuellt våld

Vi har intervjuat forskare och sakkunniga samt representanter från civilsamhälle, landsting och kommuner. Flera av dem anser att normer kring kön och sexualitet bidrar till att upprätthålla strukturer som orsakar sexuellt våld på olika samhällsnivåer. Exempelvis tar de upp sexualbrottslagstiftningen och den rättsliga praktiken som bristfällig och som något som bidrar till att det är otydligt för unga vad som är acceptabelt. En intervjuperson menar att en svårighet är att de som möter unga i sitt arbete inte är vana att prata om sexuellt våld:

”Det har även stor betydelse hur vi resonerar kring sexuellt våld. Vi ska fråga om våld och sexuellt våld inom landstinget men det är fortfarande inte något som man tränat in, man skjuter från höften lite.”

Intervjupersonerna framhåller ett behov av att inkludera fler aktörer i arbetet och att exempelvis både skolan och fritidssektorn behöver arbeta mer normkritiskt och våga lyfta frågor om sexuellt våld.

Flera intervjupersoner betonar också att bristen på ungdomsperspektiv hos professionella vuxna gör att unga i stället främst pratar med varandra om dessa frågor. Om vuxna är moraliserande mot unga som utsatts för sexuellt våld kan det bidra till att öka de ungas utsatthet. Exempelvis att unga som utsatts för sexuellt våld ofta utmålas som offer och att det kan hämma deras sexualitet då det skapas en idé om att den som utsatts för sexuellt våld inte kan njuta av sex eller vara sexuellt aktiv av egen vilja.

Synliga och osynliga grupper

Flera intervjupersoner understryker vikten av att i högre grad inkludera killar i arbetet med sexuellt våld. Dels handlar det om att se killar som potentiella offer för sexuellt våld, dels om att lyfta negativa konsekvenser av de maskulinitetsnormer som bidrar till att killar utövar sexuellt våld. För att kunna göra det krävs också mer arbete med insatser som riktar sig specifikt mot killar och män.

En annan åsikt som fördes fram är att vi i dag fokuserar för mycket på cistjejer och ciskillar generellt samtidigt som vi glömmer bort att prata om andra grupper av unga som transpersoner eller undergrupper av tjejer och killar. En intervjuperson från en ideell organisation säger:

”Det är problematiskt att statistiken fokuserar på män/kvinnor och andra grupper ofta lyfts bort (osynliggörs¹²). Det behövs erkännas mycket mer att det är stora skillnader mellan grupperna. Det finns bland annat friande domar mot transpersoner där man inte ser att transpersoner kan bli våldtagna.”

Mer strategisk samverkan behövs

Den samlade bilden från intervjuerna är att många som specialiserat sig på hedersrelaterat våld och förtryck har god kunskap om denna problematik bland unga. Däremot saknar annan personal som möter unga i sitt arbete ofta den kunskap och förmåga som krävs för att hantera situationer där hedersvåld förekommer. Därför efterfrågar intervjupersonerna bättre samverkan mellan olika aktörer så att det kunnande som finns kan spridas och det blir tydligt vem som har ansvar för vad. En intervjuperson som arbetar med hedersrelaterat våld och förtryck framhåller:

”Det finns många ideella organisationer som gör viktiga saker för frågan. Men man måste samverka mer mellan lands-ting, barn- och ungdomspsykiatri, och de ideella organisationerna.”

I intervjuerna lyfts även betydelsen av att de aktörer som har kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck i större utsträckning ska arbeta med skolan och sfi-undervisningen. Här framhålls att skolan och sfi-undervisningen behöver bli bättre på att arbeta med rättigheter för att på så vis stärka arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. Det poängteras även att familjerna behöver inkluderas i skolans arbete och att skolan har en viktig uppgift i att möta familjerna och upplysa dessa om barnens rättigheter och vilket stöd som finns att få. Även andra aktörer som möter unga har behov av att öka kunskapen om deras rättigheter enligt intervjupersonerna. Det handlar exempelvis om aktörer inom förskole- och fritidsverksamhet samt inom idrottsrörelsen.

Flera intervjupersoner framhåller behovet av att arbeta mer rättighetsbaserat med de här frågorna. I det här fallet avses att arbetet ska utgå från de ungas rättigheter för att säkerställa att alla grupper av unga inkluderas i arbetet. Att utgå från specifika rättigheter är centralt och de ska inte gå att bortse från, något intervjupersonerna menar sker i dag.

”Vi är så rädda att peka ut människor så att vissa barn och unga riskerar sina liv. Vi måste se alla barn som barn. Vi är så rädda att sätta ned foten i detta. Där måste vi identifiera vakuumet mellan retorik och praktik och se till att alla har samma rättigheter. I dag är det inte så, där vissas problem inte tas på samma allvar.”

Samhället behöver förstå olika gruppers skilda förutsättningar

De intervjuade understryker att olika grupper av unga kan ha olika förutsättningar och behov kopplat till hedersrelaterat våld och förtryck. För att hjälpa dem på bästa sätt krävs därför att samhällsaktörer som är verksamma inom området känner till dessa skillnader. Unga nyanlända beskrivs som extra utsatta då familjerna många gånger kommer med trauman, vilket kan förstärka eventuellt våld inom familjen.

Intervjupersonerna menar att hedersnormer är starkare i socioekonomiskt utsatta områden där de boende många gånger känner till varandra och upprätthåller kontroll, vilket blir en grund för hedersrelaterat förtryck. Även om det framhålls att hedersproblematik kan finnas i alla typer av områden med olika socioekonomiska förhållanden, ser intervjupersonerna att de unga de möter ofta kommer från just segregerade och socioekonomiskt utsatta områden.

Flera intervjupersoner lyfter även de unga som lever i en hederskontext, men som har viss frihet och inte lever under fullständig kontroll. Dessa unga, menar intervjupersonerna, glöms ofta bort och kan riskera att inte fångas upp av samhället eller få det stöd de behöver.

”Vi har en stor grupp som inte syns och som vi inte arbetar med. Där det fysiska våldet inte är närvarande men där det handlar om utfrysning från familjen, att man inte får finnas alls. De förvägras sammanhang. Vi, samhället, har svårt att hjälpa till och att se den gruppen och de blir fler och fler. Det handlar till exempel om unga som går sin egen väg och vägrar följa regler. De blir inte ett offer på det sättet och de syns inte.”

Aborträtten ifrågasatt och behöver stärkas

Hälso- och sjukvårdsaktörer med ansvar för sexuella och reproduktiva rättigheter uppger i intervjuer att deras fokus ligger på att förebygga oönskade graviditeter och att utveckla metoder och kunskap för detta arbete. Intervjupersonerna bekräftar alltså att de främst behandlar abort som en hälsofråga och inte som en rättighetsfråga. I intervjuerna framkommer dock att det utöver hälso- och sjukvårdsaktörer även finns aktörer som arbetar opinionsbildande för att informera om aborträtten. Flera av intervjupersonerna med ett hälso- och sjukvårdsfokus framhåller att även de kan komma att behöva arbeta mer med frågor om rätten till abort framöver.

Några informanter upplever att abortlagen, som den är utformad i dag, nyligen har börjat ifrågasättas av aktörer inom politiska partier samt inom hälso- och sjukvården, vilket de menar innebär en stor utmaning. En barnmorska säger:

”Vi trodde att vi var klara med detta för 40 år sedan, att vi inte behövde diskutera denna rättighet mer. Men uppenbarligen måste vi damma av våra argument för rätten till abort och börja arbeta mer med detta.”

En del intervjupersoner ser ett behov av en gemensam strategi på flera nivåer för att öka kunskapen om och förståelsen för aborträtten.

Därför, menar de intervjuade, är det främst de redan utsatta unga som riskerar att drabbas när aborträtten som den är utformad i dag ifrågasätts. Intervjupersonerna menar att det är av stor vikt att i opinionsbildning, kopplat till rätten till abort, framhålla just vilka det är som skulle drabbas hårdast av inskränkt aborträtt, för att på det sättet öka förståelsen för varför och hur dessa rättigheter är centrala.

Vidare menar de intervjuade att det är extra angeläget för tjejer med utländsk bakgrund i socioekonomiskt utsatta områden, och de som hoppat av skolan, att få tillgång till preventivmedel även under 15 års ålder. I dag har barnmorskor inte rätt att skriva ut p-piller till unga under 15 år vilket, enligt en intervjuperson, speciellt drabbar unga i socialt utsatta grupper som sexdebuterar tidigare än andra unga.

Flera intervjupersoner menar att just ifrågasättandet av aborträtten riskerar att personer som arbetar med sexuella och reproduktiva rättigheter behöver ägna sig åt att försvara aborträtten i stället för att kunna fokusera på annat rättighetsarbete.

Dessutom behöver gruppen killar och unga män få mer kunskap och involveras i diskussioner om hur en undviker att göra någon oönskat gravid. Kunskap om bland annat metoder kring att samtala om mäns sexualitet och fertilitet, bland de som möter de unga männen i sitt arbete, behöver utvecklas och stärkas.

Viktigt att unga känner till sin rätt till abort

I intervjuerna framkommer även att det är viktigt att unga känner till sin rätt att genomföra abort och att de vet vart de ska vända sig. Detta innebär också att kunna känna sig trygg med att kunna genomföra abort utan att föräldrarna får reda på det.

Särskilt viktigt är det för unga som lever i en hederskontext eller har andra skäl som gör att det kan få stora negativa konsekvenser för dem om närstående får kännedom om graviditeten och aborten. Här nämns sammanhållna journal-system som ett problem. Journalsystemet kan innebära en risk för att anhöriga med tillgång till systemet får vetskap om att den unge varit i kontakt med sjukvården kopplat till sin graviditet. De intervjuade skulle gärna vilja se alternativa rutiner som gör det möjligt för exempelvis specialutbildade barnmorskor att bättre kunna hjälpa de unga som lever i en hederskontext eller känner sig rädda för att anhöriga ska få vetskap om kontakten med sjukvården.

En annan aspekt som intervjupersonerna lyfter kopplat till rätten till abort för unga är rätten till att inte behöva göra abort. Enligt dessa finns tendenser att unga förväntas göra abort vid en graviditet och att det snarare är stigmatiserande att välja att bli ung förälder. Det här blir extra akut för unga med kognitiva funktionsvariationer där det, enligt intervjupersonerna, finns fall då barnmorskan bokar in en tid för abort utan att först diskutera det med den gravida.

Slutligen Tjejer

Tjejer är i störst utsträckning utsatta för sexuella trakasserier i skolan. Vissa undersökningar visar att det bland tjejer finns ett samband mellan att ha varit utsatt för sexuella trakasserier och psykologiska symptom som nervositet, nedstämdhet, sömnbesvär, skuld känslor, oro och ångest. Vissa av kränkningarna osynliggörs genom att betraktas som uttryck för en heterosexuell romantik. Att utsätta eller utsättas för sexuella trakasserier kan uppfattas som en normal del av att vara tjej. Normaliseringen kan göra det svårare för de som utsätts för trakasserier att säga ifrån, bli tagna på allvar och förändra situationen. När konflikter mellan tjejer och killar förklaras i termer av mognad och normal heterosexuell attraktion finns en risk för att allvaret tonas ned och att maktaspekter döljs.

Tjejer och unga kvinnor är också den grupp som i störst utsträckning utsätts för sexualbrott och hedersrelaterat våld. Hur många tjejer som utsätts för våld i nära relationer är svårt att veta. Det finns antagligen ett stort mörkertal. Detta gör det svårt att veta hur utbrett det sexuella våldet i ungas nära relationer är. Det pågår arbeten och insatser i staten, landstingen och kommunerna samt i civilsamhällesorganisationerna för att förbättra tjejers tillgång till sina sexuella och reproduktiva rättigheter.

Killar

Även killar blir utsatta för sexuella trakasserier i skolan. För killar kan sexuella trakasserier handla om verbala och fysiska kränkningar som anspelar på homosexualitet. En stor andel av killar och unga män i åldern 16–29 år som är homo- eller bisexuella eller osäkra på sin sexuella läggning saknar någon att anförtro sig åt och dela sina innersta känslor med. Även om

tjejer och kvinnor i större utsträckning drabbas av hedersförtryck än killar och män så drabbas även dessa.

Unga killar som uppfattas som homosexuella lyfts fram som utsatta för hatbrott och sexuella övergrepp i högre grad än andra unga. Killar besöker i mycket mindre utsträckning än tjejer ungdomsmottagningar. De utgör också en något större andel bland unga som har erfarenhet av att ha gett sex mot ersättning jämfört med tjejer. Samtidigt kan det vara svårare för killar att berätta om att de har tagit emot ersättning för sex, inte minst för heterosexuella killar som har tagit emot ersättning av andra killar.

Killar och män är också de som i störst utsträckning uppger att de ger ersättning för sex och den grupp som i störst utsträckning begår våldsbrott. Tillgången till kunskap om killars erfarenheter av sexuellt våld, hedersrelaterat våld, sexuell utsatthet och förhållningssätt för att hantera detta är betydligt sämre än kunskapen om tjejers situation.

Inkludera killar och öka kunskapen om maskulinitetsnormer

Killar behöver bli mer inkluderade i arbetet med sexuella och reproduktiva rättigheter. Killar behöver ses som aktörer och deras erfarenheter måste fångas upp bättre än i dag. Dels handlar det om att öka förståelsen, bland dem som jobbar med killar och unga män, för när killars sexuella och reproduktiva rättigheter kränks. Dels handlar det om att öka medvetenheten hos killar om kränkningar av andras sexuella och reproduktiva rättigheter. Utöver att vara medveten om maskulinitetsnormer är ett normkritiskt förhållningssätt centralt för att stärka ungas sexuella och reproduktiva rättigheter. Det kan exempelvis gälla hetero- och cisnormer samt normer utifrån etnicitet och kultur.

Aktörer i civilsamhället

RFSU, RFSL och RFSU Ungdom är viktiga civilsamhällesaktörer för unga sexuella och reproduktiva rättigheter. Tjejjourernas och kvinnojourernas arbete med att motverka sexuellt våld är helt centralt. Men det finns många aktiva och engagerade frivilligorganisationer som arbetar mot sexuellt våld, förtryck och diskriminering, som sprider information om våld i nära relationer, sexuellt våld och mäns våld mot kvinnor samt som arbetar opinionsbildande i dessa frågor. Som exempel på verksamhet i ideell regi kan vi nämna TRIS (Tjejers rätt i samhället) som är en nationell ideell förening som arbetar mot hedersrelaterat våld och förtryck. De har särskild kompetens för att arbeta med unga med intellektuella funktionsvariationer som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck.

Genomförda insatser för att motverka sexuellt och hedersrelaterat våld

Det finns en rad statliga aktörer som har i uppdrag att arbeta med frågan om sexuellt våld. En av dem är den nationella samordnaren för våld i nära relationer som arbetar för att motverka bland annat sexuellt våld. Det innebär å ena sidan att arbeta med de våldsutsattas behov och å andra sidan att arbeta med våldsutövare (SOU 2014:49).

Socialstyrelsen arbetar tillsammans med länsstyrelser och kommuner med att ta fram kunskapsstöd och att utveckla och införa metoder för att förhindra sexuella övergrepp, våld och tvång. Socialstyrelsen har inom ramen för arbetet gett ut nya föreskrifter och allmänna råd om våld i nära relationer (2014a). Socialstyrelsen har också gett ut en handbok om våld i nära relationer som riktar sig till personal inom socialtjänsten och inom hälso- och sjukvården (2015a).

Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) arbetar på regeringens uppdrag med att på nationell nivå höja kunskapen om mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer inom alla samhällssektorer.¹³

Myndigheten har haft flera treåriga regeringsuppdrag för att ta fram kunskap och genomföra utbildningsinsatser om att förebygga mäns våld mot tjejer och kvinnor. Vi har bland annat haft uppdrag om att förebygga mäns våld (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015b, Ungdomsstyrelsen 2013b), om hedersrelaterat våld (Ungdomsstyrelsen 2009a), om att unga blir sexuellt exploaterade på internet (Ungdomsstyrelsen 2009b) och om att unga blir gifta mot sin vilja (Ungdomsstyrelsen 2009a, 2012).

Myndigheten har gett ut flera metodmaterial (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015a, Ungdomsstyrelsen 2009b, 2010b) om preventivt arbete för, och bemötande av, unga med sexuell utsatthet. Socialstyrelsens (2015b) utbildningsmaterial om sex mot ersättning och skydd och stöd till unga samt projektet *Pegasus: sex mot ersättning bland unga hbtq-personer* som drivs av RFSL Ungdom¹⁴ är andra exempel på metodmaterial och stöd till yrkespersoner som möter unga i vårdande verksamheter.

Länsstyrelsen Östergötland har en webbplats med omfattande information om hedersrelaterat våld och förtryck. Där finns fakta, lagar, handböcker, metodstöd, rapporter och litteraturtips samlat.¹⁵

En omfattande informationsinsats till unga om tvångsäktenskap och barnäktenskap genomfördes 2014 av Länsstyrelsen Östergötland. Den innehöll informationsfilmer (varav en riktad till unga med intellektuell funktionsvariation) och

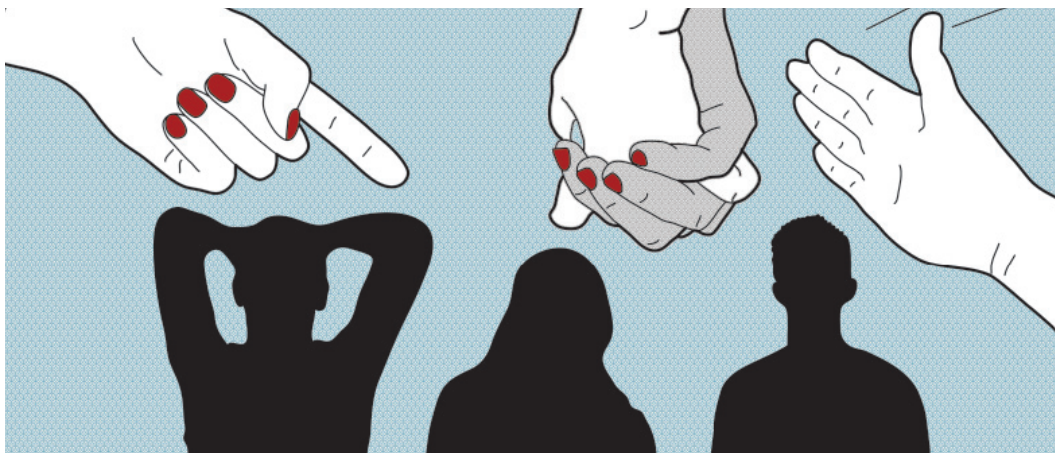
annat material som riktar sig till unga och till professionella som arbetar mot hedersrelaterat våld.

Socialstyrelsen har i ett regeringsuppdrag tagit fram en rapport för att stödja kompetenshöjande åtgärder inom hälso- och sjukvården kring kvinnlig könsstympning (Socialstyrelsen 2015c). Parallellt har Länsstyrelsen Östergötland arbetat med ett regeringsuppdrag för att undersöka hur verksamheter och myndigheter i Sverige arbetar eller har arbetat med att förebygga och förhindra könsstympning av tjejer och kvinnor, samt att undersöka vilket stöd som ges till dem som redan utsatts för detta (Länsstyrelsen Östergötland 2015a).

Ung med rätt att vara aktör

Kunskap om vad som är sexuella och reproduktiva rättigheter samt skydd och stöd i de fall en persons rättigheter kränks är lagstadgade för att (tillsammans med brottslagstiftningen) skydda människors sexuella och reproduktiva hälsa. För unga under 18 år finns även barnkonventionen (1989) för att särskilt tillgodose barns rättigheter i samhället.

En ungs möjligheter att komma i åtnjutande av sina sexuella och reproduktiva rättigheter ska inte bero på en vuxens eller en professionells syn på den ungs sexualitet eller reproduktivitet, utan på de lagar och konventioner som tydliggör den ungs rättigheter. Grupper av unga som på olika sätt utmanar givna normer tenderar att ha sämre tillgång till sina sexuella och reproduktiva rättigheter. Bristande förtroende för myndigheter och vårdinstanser påverkar också tillgång till sexuella och reproduktiva rättigheter bland unga, särskilt för redan utsatta grupper med ett stort behov av stöd.



Återkommande i vår kartläggning är ungas begränsade möjligheter att komma i åtnjutande av sina rättigheter på grund av bristande eller icke anpassad information om sexuella och reproduktiva rättigheter eller bristfälliga kunskaper i ämnet hos yrkespersoner som möter unga. I andra fall kan det handla om ett dåligt eller normerande bemötande i exempelvis familjen, skolan, socialtjänsten eller vården. I alla dessa fall begränsas ungas möjligheter att komma i åtnjutande av de rättigheter som är lagstadgade och som ska vara en del av ungas liv och vardag. Av den anledningen menar vi att *bemötandefrågor* har en speciell ställning i frågan om att komma i åtnjutande av sina sexuella och reproduktiva rättigheter.

I ett möte med en ung person behöver hänsyn tas till individens specifika förutsättningar och hur dessa påverkar den unges sexuella och reproduktiva rättigheter:

- **Att ha kunskap och få information om sexuella och reproduktiva rättigheter**

Detta är en utgångspunkt för att unga själva ska förstå sina personliga sexuella och reproduktiva rättigheter. Den information som ges ska vara anpassad till mottagaren eller mottagarna.

- **Respektfullt bemötande från en verksamhet eller en omsorgsperson**

Detta är viktigt om en ung persons sexuella och reproduktiva rättigheter har kränkts. Information, vård och stöd bör då ges via icke-diskriminerande förhållningssätt och med bibehållen respekt för den unges egen uppfattning och upplevelse av situationen eller händelsen.

- **Reell kunskap och reellt stöd utifrån egna behov**

För att information och skydd ska utgå från de rättigheter den unge har måste yrkesverksamma personer ha kunskap inom området och vara intresserade av att ta reda på hur den unges konkreta situation ser ut utifrån ett rättighetsperspektiv.

- **Reell möjlighet att vara delaktig och fatta egna beslut**

Bara genom att göra unga själva delaktiga i beslut som rör dem och respektera deras perspektiv kan ungas sexuella och reproduktiva rättigheter i grunden realiseras.

Sexuella rättigheter

– Unga med normbrytande sexuella erfarenheter

Med utgångspunkt i sin egen forskning om unga tvångsomhändertagna för Malin Lindroth, forskare och lektor på högskolan i Jönköping, en diskussion om hur unga med normbrytande sexuella erfarenheter ser på sina upplevelser. I artikeln tar hon upp att unga, och de vuxna de möter, kan tolka samma skeenden på helt olika vis. Avslutningsvis reflekterar hon över vad som kan behövas för att smälta samman dessa parallella perspektiv. Det övergripande syftet med artikeln är att fokusera på ungas sexuella rättigheter¹⁶ och hur dessa kan respekteras.

Inledning

Att förstå en annan människas erfarenheter är svårt. Det kan vara än svårare för en vuxen att förstå en ung¹⁷ persons erfarenheter, beroende på skilda livsvärldar. Parallella perspektiv på samma händelse kan finnas. Detta kan vara av betydelse i situationer där unga berättar om sexuella erfarenheter för vuxna, särskilt om dessa erfarenheter i stor utsträckning utmanar den vuxnes föreställningar, eller samhällets normer för vad som är en eftersträvt värdd sexualitet. Att en ung person har erfarenheter av sex mot ersättning, eller av att söka sig till sexuella situationer som gör hen illa kommer därför i den här texten att benämnas som *normbrytande sexuella erfarenheter*.

Ungas sexualitet och sexuella rättigheter

Ungas sexualitet är en ständigt aktuell fråga. Detta kan höra samman med att deras sexualitet historiskt, liksom i dag, anses särskilt skyddsvärd, den ska genom vuxnas försorg utvecklas till en *”god sexualitet”* (Cederblom 1909a, 1909b). Förväntningar finns på vuxna, som vårdnadshavare, skol-, vård- eller omsorgspersonal, att i olika omsorgssituationer¹⁸ stötta unga i deras sexuella utveckling. Skolans obligatoriska sex- och samlevnadsundervisning är ett exempel på detta. Men, vad är det då som unga ska lära sig, eller uppnå? Här finns inget enskilt eller enkelt svar då sexualitet, och synen på vad som är en *”hälsosam”* eller *”god”* sexualitet är ständigt föränderlig och beroende av sammanhang och inte minst individ (Löfgren-Mårtenson 2013, Tiefer 2004).

Ett av de svenska folkhälsomålen gäller just sexualitet och reproduktiv hälsa. I målområdesbeskrivningen går att läsa att *”en sexualitet, fri från fördomar, diskriminering, tvång och våld är hälsosam”*.¹⁹ Om än mindre preciserat så är detta folkhälsomål i linje med Världshälsoorganisationens (WHO:s) globala definition av sexuell hälsa:

”Sexuell hälsa är ett tillstånd av fysiskt, emotionellt, mentalt och socialt välbefinnande i förhållande till sexualitet; det är inte enbart frånvaro av sjukdom, funktionsnedsättning eller lidande. Sexuell hälsa kräver en positiv och respektfull inställning till sexualitet och sexuella relationer; liksom möjligheten att ha njutbara och säkra sexuella erfarenheter fria från tvång, diskriminering och våld. För att sexuell hälsa ska kunna uppnås måste alla människors sexuella rättigheter respekteras, skyddas och uppfyllas.”

(Världshälsoorganisationen 2015, s. 5, egen översättning)

Både Folkhälsomyndigheten och WHO kopplar sexuell hälsa till sexuella rättigheter som ska respekteras, skyddas och uppfyllas. Att sexuella rättigheter respekteras är alltså en grundförutsättning för sexuell hälsa. Sexuella rättigheter är knutna till de mänskliga rättigheterna att inte bli diskriminerad, rätten till integritet och sekretess, rätten att slippa våld och tvång samt rätten till utbildning, information och hälsovård (Världshälsoorganisationen 2015).

De specifika sexuella rättigheterna kan sammanfattas som rätten att bestämma över sin egen kropp och reproduktion, liksom att utan tvång, våld eller diskriminering kunna bestämma över sin egen sexualitet samt ha ett säkert och tillfredställande sexualliv. I en aktuell rapport beskriver WHO (Världshälsoorganisationen 2015) att just unga personer, liksom personer med erfarenheter av sex mot ersättning²⁰, är grupper i behov av bättre tillgång till och kvalitet på hälsovård eller omsorg relaterat till sexuell hälsa. I rapporten poängteras också att samhälleliga föreställningar av vad som är en acceptabel sexualitet kan försvåra för unga, eller för dem med

erfarenheter av sex mot ersättning, att söka vård eller stöd och att i samband med detta få ett bra bemötande.

De sexuella rättigheterna att slippa diskriminering liksom rätten till hälsovård är alltså inte i tillräckligt hög grad respekterade när det gäller unga eller personer med erfarenheter av sex mot ersättning (Världshälsoorganisationen 2015).

Av detta kan vi ana oss till att en ung person i Sverige som har normbrytande sexuella erfarenheter, exempelvis av sex mot ersättning, kan ha svårare att få sina sexuella rättigheter respekterade i en omsorgssituation. Det kan vara så att en ung och en vuxen har olika bedömningar av vad som är sexuellt utnyttjande, tvång eller våld. I den konkreta omsorgssituationen kan den unge då uppleva att den vuxnes bedömning av situationen ges företräde. För den unge, som valt att exempelvis ta emot ersättning för sex och som inte upplever sig fara illa av detta, kan det leda till en upplevelse av att hens sexuella rättighet till egen vald sexualitet inte respekteras. Nedan diskuterar jag hur detta dilemma kan undvikas.

Att vara ung – en position av många

Att vara ung är en position som innebär ett strukturellt underläge, exempelvis kvarstår ett beroende av vuxna åtminstone fram till myndighetsåldern. På samma sätt som ålder kan andra positioner som till exempel kön eller könsidentitet, klass, etnicitet, funktionsförmåga eller sexuell orientering vara avgörande för den enskilda personen. Dessa positioner kan även vara av betydelse för hur sexuella rättigheter, till exempel rätten till egen vald sexualitet, respekteras och därmed för den sexuella hälsan.

Om vi ser till kön så finns å ena sidan en uppluckring av traditionella könsmonster och maktförhållanden mellan könen (Forsberg 2006,

Giddens 1992, Månsson & Daneback 2012, Savin-Williams 2005, Traen & Lewin 2008). Å andra sidan kvarstår stereotypa föreställningar om manlig respektive kvinnlig sexualitet, något som påverkar ungas sexuella tankemönster och praktiker (Ekstrand 2008, Fridlund 2014, Mattebo Larsson, Tydén, Olsson & Häggström-Nordin 2012).

Avseende könsidentitet så är kunskapen om unga transpersoners sexualitet och sexuella hälsa begränsad, men mycket tyder på att unga transpersoner diskrimineras, vilket i sig även kan leda till en sexuell utsatthet (Gäredal & Orre 2011).

Social utsatthet, vilket är starkt förknippat med klass, kan också vara av betydelse för sexuell hälsa. Till exempel har unga mellan 15 och 20 år som tvångsvårdas i högre grad erfarenheter av sex mot sin vilja och oskyddat sex under påverkan av alkohol eller andra droger jämfört med sina jämnåriga (Lindroth, Tikkanen & Löfgren-Mårtenson 2013).

Tjejer som tvångsvårdas framstår som mer riskutsatta än killar (Lindroth, Löfgren-Mårtenson & Månsson 2012). Dessutom innebär omhändertagandet i sig en inskränkning i de ungas fri- och rättigheter, även de sexuella. För enskilda unga kan etnicitet spela roll när olika kulturella värderingar med bäring på sexualitet krockar (Cinthio 2015, Forsberg 2005, Hammarén 2008).

Även funktionsvariation är av betydelse. Unga med intellektuell eller fysisk funktionsvariation tillskrivs sällan en sexualitet, och om så sker är den ofta annorlunda jämfört med vuxna som möter dem. En bristande respekt för dessa ungas sexuella rättigheter, som rätten till ett sexualliv, har beskrivits av ett antal forskare (Bahner 2013, Lukkerz 2014, Löfgren-Mårtenson 2012). Dessutom kan en ung människas sexuella orientering

vara av betydelse. Unga homo- och bisexuella personer diskrimineras alltjämt, vilket innebär att deras sexuella rättigheter inte respekteras (Ungdomsstyrelsen 2010).

Det är här viktigt att nämna att i Sveriges största enkätundersökning någonsin riktad till unga och unga vuxna (15–29 år) med fokus på sexuell hälsa, UngKAB09-studien²¹, så angav de allra flesta att de var nöjda med sin sexualitet, samtidigt som det var vanligt att riskera en sexuellt överförbar infektion eller ett oplanerat föräldraskap (Tikkanen, Abellsson & Forsberg 2011).

Även i Folkhälsomyndighetens (2015) senaste kartläggning så anger sig merparten unga (15–24 år) vara nöjda eller mycket nöjda när de besvarar frågan hur de värderar sitt sexliv, detta gäller en högre andel tjejer än killar. Pornografi, internet och alkohol är vanliga inslag i ungas vardag, men något som de allra flesta hantlar och ibland använder som en sexuell resurs. De flesta genomskådar alltså pornografins inte sällan (köns)stereotypa budskap, de hanterar internet utan att fara illa och många använder alkohol som en hjälp i sexuellt kontaktskapande (Löfgren-Mårtenson & Månsson 2006, Mattebo 2014, Smittskyddsinstitutet 2012).

Samtidigt finns alltså unga vilkas sexuella rättigheter inte respekteras och som framstår vara mer utsatta än andra, till exempel unga hbtq-personer, unga med funktionsvariation och socialt utsatta unga. Sammantaget så är att vara ung en av många positioner som kan samspela med och påverka hur sexuella rättigheter respekteras. Det går bara att ana sig till att dessa positioner kan samspela för den enskilde, exakt *hur* är det svårare att uttala sig om.

Unga som är tvångsomhändertagna

Detta avsnitt utgår från ett forskningsprojekt med tvångsomhändertagna unga på Statens institutionsstyrelses (SiS) statliga ungdomshem (Ybrant & Nordqvist 2015). Unga med allvarliga psykosociala problem, till exempel missbruk och kriminalitet, som av socialtjänsten placeras på något av SiS ungdomshem kommer i högre grad än sina jämnåriga från en miljö som kan beskrivas som socioekonomiskt utsatt. De kommer i större utsträckning från splittrade hem, har föräldrar med låg utbildning och svag etablering på arbetsmarknaden. Det är även vanligare med psykisk ohälsa, kriminalitet eller missbruk inom familjen för dessa unga (Ybrant & Nordqvist 2015).

Det övergripande syftet med forskningsprojektet var att belysa sexuell hälsa bland tvångsomhändertagna unga samt att ta fram ett målgruppsanpassat metodmaterial för sex- och samlevnadsundervisning. Inledningsvis genomfördes en enkätundersökning, UngKAB09-enkäten, som besvarades anonymt av 156 unga²² på 22 av de då 27 statliga ungdomshemmen. Då svaren från de unga inom SiS jämfördes med jämnåriga som deltagit i den nationella UngKAB09-studien framkom flera stora skillnader (Lindroth, Tikkanen & Löfgren-Mårtenson 2013).

En högre andel unga inom SiS angav, jämfört med andelen jämnåriga, att de sexdebuterat före 15 års ålder (78 procent jämfört med 31 procent), hade haft oskyddat sex vid det senaste sextillfället (50 procent jämfört med 21 procent), använt alkohol (44 procent jämfört med 23 procent) eller andra droger (32 procent jämfört med 3 procent) vid det senaste sextillfället. Dessa skillnader ger en bild av en grupp unga som i högre grad än sina jämnåriga har normbrytande sexuella erfarenheter.

Samtidigt tolkas detta som erfarenheter, eller betenden, som de unga tycker är *”värt risken”*. Deras sexuella erfarenheter ter sig inte heller vara normbrytande för dem själva, snarare till viss del förväntade i

deras livssituation. Chansen till njutning, tröst, närhet och status, eller att vara som alla andra framstår vara viktigare än att välja bort normbrytande sexuella erfarenheter och därmed gå miste om sociala och relationella vinster som den sexuella aktiviteten för med sig (Lindroth 2013, Löfgren-Mårtenson, Lindroth & Månsson 2013).

Även erfarenheter av sex mot ersättning var vanligare bland de unga placerade inom SiS än bland deras jämnåriga. Nio procent angav dessa erfarenheter jämfört med 2 procent bland jämnåriga (Lindroth et al. 2013). Fördelat på kön så angav 28 procent av tjejerna och 6 procent av killarna inom SiS att de tagit emot ersättning för sex (Lindroth et al. 2012). Detta är också en högre andel än de tjejer (12 procent) och killar (4 procent) placerade inom SiS som under samma tidsperiod angav dessa erfarenheter då de intervjuades av behandlingshemspersonal i samband med inskrivning på ett statligt ungdomshem (Statens institutionsstyrelse 2011).

En skillnad framkommer alltså i svaren då en enkät besvaras anonymt jämfört med då en ung person intervjuas av behandlingspersonal. Detta kan illustrera förekomsten av svårigheter för framför allt unga tjejer att prata om erfarenheter av sex mot ersättning, åtminstone med dem som ansvarar för deras vård. Även WHO påpekar att unga med erfarenheter av sex mot ersättning, eller andra erfarenheter som strider mot sexuella normer, riskerar att inte få sina sexuella rättigheter respekterade (Världshälsoorganisationen 2015).

Om en ung person undanhåller vissa erfarenheter kan bland annat rätten till vård äventyras, till exempel testning för sexuellt överförbar infektion. Skillnaderna i svarsfrekvens antyder även att unga är kompetenta att bedöma de förväntningar som finns på dem, eller vilka normer som dominerar i samhället i stort – de ska inte ge eller ta emot ersättning för sex. I möten med professionella som ansvarar för deras vård undanhåller de därför vissa erfarenheter.

Efter den inledande enkätundersökningen i forskningsprojektet genomfördes två olika intervjustudier med sammantaget 34 unga (16 tjejer och 18 killar i åldern 14–20 år). Fokus i intervjuerna var dels sexuell hälsa, dels innehållet i ett föreslaget sex- och samlevnadsmaterial. En del unga sade sig ha erfarenheter av sex mot ersättning när de tillfrågades om detta. Bland de intervjuade fanns även de med erfarenheter av sex som skadat den unge.

Unga med normbrytande sexuella erfarenheter

Under mina många möten med socialt utsatta unga inom tvångsvården upplevde jag en uttalad rättframhet hos de allra flesta. De försökte inte försköna sina liv eller erfarenheter, eller framställa sig själva i en bättre *”sexuell dager”*. Liknande beskrivningar återfinns i nordamerikansk sexualitetsforskning med unga på ungdomshem. Här beskrivs hur de unga trots att de är inlåsta och har ett starkt begränsat handlingsutrymme visar *”anmärkningsvärd styrka och mod”* när de talar om sina tidigare handlingar och sitt tidigare liv (Anderson, Nyamathi, McAvoy, Conde & Casey 2001, s. 354).

Genom att titta på vad unga med erfarenheter av normbrytande sexualitet själva säger om sina erfarenheter så kan vi vidga våra perspektiv. Med detta menar jag inte att förespråka att unga ska ha sex mot ersättning, eller att sex där någon skadas är oproblematiskt. Men, i stället för att fastna i frågor om moral och etik (huruvida detta är rätt eller inte) eller juridik (huruvida detta är lagligt eller inte) så kan vi försöka att förstå vad de unga faktiskt säger. *Vi kan försöka att se utifrån deras perspektiv.*

Tidigare studier har visat att även behandlare, som arbetar på ungdomshem med tjejer som har utsatts för sexuella övergrepp, kan ha svårt att ta del av deras berättelser (Överlien 2004).

Att samtala om dessa frågor upplevdes som viktigt av behandlingspersonalen, men svårt. Därför undveks samtalen, eller så hänvisades de unga tjejerna till *”någon annan”*, och till något annat tillfälle (Överlien 2004, s. 78). Här fokuseras på något centralt – att vissa erfarenheter kan vara för svåra för vuxna i omsorgssituationer att hantera. Detta antas gälla i än högre grad för den som aldrig har samtalat med en ung person om sexualitet. Om det som den unge berättar är för långt från normen för en *”god ungdomssexualitet”* riskerar hen att bemötas med tystnad. Detta är problematiskt, de sexuella rättigheterna som exempelvis rätten till information eller vård kan då åsidosättas.

Ungas perspektiv och vuxnas perspektiv = parallella perspektiv?

När det gäller sex mot ersättning, och i viss mån sex som lindring för psykisk smärta, kan alltså olika uppfattningar finnas om den unges val av handlingar. Perspektiven kan variera, till exempel mellan en ung och en vuxen. Ingen önskar att unga personer ska ha sex mot ersättning, eller utsätta sig för sex som de far illa av. Men när detta ändå händer så är det av vikt att den unges perspektiv, det vill säga att hens egna erfarenheter och upplevelser av det som har hänt bemöts respektfullt, detta oavsett vilka erfarenheter och upplevelser det gäller. Med respektfullt avses att den som lyssnar till den unge inte dömer eller skuldbelägger utan försöker förstå det som har hänt utifrån den unges perspektiv. Annars kan en i grunden välmenande omsorg från vuxna, oavsett om dessa är vårdnadshavare, skol-, vård- eller omsorgspersonal, upplevas dömande eller moraliserande av den unge. Detta antas särskilt gälla inom moraliskt laddade områden som just sex mot ersättning eller sex som skadar, då dessa är områden som lätt väcker starka känslor.

Ytterligare en fara med att inte försöka förstå och respektera den unges rationalitet, det vill säga varför hen agerade som hen gjorde, är att talet om och därmed bilden av dessa beteenden blir ensidig. Sex mot ersättning, eller som skadar, bland unga i Sverige i dag är områden där gråskalor sällan framträder. I rapporter, metodmaterial, kunskapsunderlag eller skönlitteratur skrivna av vuxna, så målas beteendena ofta upp som enbart negativa. Bilden behöver nyanseras och de unga som inte upplever sig fara illa av sex mot ersättning, som inte upplever sin sexualitet som ett självskadande beteende trots att den utåt sett ter sig destruktiv, eller som beskriver egna strategier för att hantera tidigare utsatthet behöver också få framträda. En inte oviktig detalj är även att normbrytande sexuella erfarenheter ofta framställs som något som huvudsakligen berör tjejer och unga kvinnor. Detta riskerar inte bara att reproducera stereotypa bilder av tjejers sexualitet och tjejer som offer, utan även att osynliggöra killar.

Det är alltså viktigt att ha en beredskap för de olika erfarenheter och upplevelser som unga har. Även då dessa inte överensstämmer med dominerande föreställningar av vad som är ”goda” eller eftersträvansvärda sexuella erfarenheter för unga. Genom att ha en öppenhet för ungas egna upplevelser av normbrytande sexuella erfarenheter kan en respektfull omsorgssituation säkerställas. Eftersträvansvärt är en situation där den unge inte ska behöva värja sig mot samhälleliga normer, eller en vuxens eventuellt dömande värderingar, utan en situation där den unge är trygg att uttrycka sig ocensurerat och trots detta få det stöd hen vill ha.

Mot en ökad förståelse

Vad behövs då för att även unga med normbrytande sexuella erfarenheter ska få sina sexuella rättigheter respekterade? Hur kan vi säkerställa deras rätt att bestämma över sin egen kropp och reproduktion, liksom att utan tvång, våld eller diskriminering få bestämma över sin egen sexualitet och ha ett säkert och tillfredställande sexualliv? En viktig aspekt är att låta komplexiteten i deras erfarenheter ta plats och att inte döma eller diagnostisera. Den som i en omsorgssituation samtalar med en ung person om sex mot ersättning eller om sex som upprepats, trots att det skadar, bör både ha kunskap och vara öppen för en ny berättelse på samma gång.

För den som arbetar promotivt eller preventivt med sexuell hälsa och vill undvika ett stereotypt bemötande så är det centralt att alltid sträva efter att se individen i sitt sammanhang, det vill säga att personcentrera bemötandet. Det är av vikt att sätta sig in i den unges position eftersom ålder, kön, könsidentitet, klass, etnicitet, funktionsvariation och sexuell orientering kan, men inte behöver, vara av betydelse. Lika viktigt som att känna till att exempelvis sex mot ersättning är vanligare bland socialt utsatta unga eller bland unga hbtq-personer, lika viktigt är det att påminna sig om att detta inte gäller alla.

Det är också angeläget att ha en grundläggande sexologisk kompetens som möjliggör ett samtal där den professionelle är bekväm med och kan acceptera och respektera skillnader mellan vuxen- och ungdomssexualitet, det vill säga att sexualitet kan förändras över generationer. Den professionelles egen sexualitet, eller egna normer, är inte en utgångspunkt, däremot alltid den unges egna upplevelser. Ett alltför ensidigt vuxenperspektiv, om än sprunget ur omsorg, kan innebära svårigheter för unga med normbrytande sexuella erfarenheter att delge sina erfarenheter och söka stöd om eller när de vill det.

Ordlista

Bisexualitet

Att bli attraherad av både killar och tjejer. En bisexuell person kan vara cis eller trans.

Cisperson

En person som är nöjd med det juridiska kön den tilldelades vid födseln och som upplever att hens könsidentitet och könsuttryck "stämmer överens" med hur omgivning uppfattar den. Cis är latin och betyder på samma sida. En cisperson är inte en transperson. Cispersoner kan vara homo-, bi eller heterosexuella.

Heterosexualitet

Att bli attraherad av personer av motsatt kön. En heterosexuell person kan vara cis eller trans.

Homosexualitet

Att bli attraherad av personer med samma kön som en själv. En homosexuell person kan vara cis eller trans.

Hbt och hbtq

En samlingsbeteckning för homosexuella, bisexuella, transpersoner och queers. I många sammanhang talar en om hbt-personer, ibland inkluderar queers i beteckningen.

Funktionsnedsättning

Benämningen funktionsnedsättning rekommenderas sedan 2007 av Socialstyrelsen som benämning för nedsättning av fysisk, psykisk eller

intellektuell funktionsförmåga. En funktionsnedsättning kan uppstå till följd av sjukdom eller annat tillstånd eller till följd av en medfödd eller förvärvad skada. Sådana sjukdomar, tillstånd eller skador kan vara av bestående eller övergående natur (Socialstyrelsen 2015). I denna rapport har vi i stället valt att använda benämningen funktionsvariation (se denna ordlista om funktionsvariation).

Elektronisk källa: Socialstyrelsen. www.socialstyrelsen.se, 2 november 2015, kl. 12.15.

Funktionsvariation

Då benämningen funktionsnedsättning (se denna ordlista om funktionsnedsättning) av många inom funktionsrörelsen anses som en benämning som kan upplevas som värderande och utpekande har personer inom funktionsrörelsen börjat använda benämningen funktionsvariation (Institutet för språk och folkminnen 2015). Tanken är att det ska uppfattas som mer neutralt och betona att alla människor fungerar på olika sätt, inte bättre eller sämre. Vilket begrepp som används inom funktionsrörelsen varierar dock, vissa använder fortfarande funktionsnedsättning medan andra använder utvecklingsstörning. Då den här rapporten genomgår ett normkritiskt perspektiv har vi valt att ifrågasätta normen genom att inte värdera olika funktioner. Vi har därför valt att använda oss av benämningen funk-

tionsvariation då vi skriver om unga som i olika funktioner utmanar vad som är normativt specificerat för en viss funktion. Vi kommer dock att, i citat, i vår redovisning av enkätdata och i slutliga förslag från myndigheten (se *Fokus 15*), använda oss av benämningen funktionsnedsättning då detta är den myndighetsgemensamma benämningen. Funktionsvariation används i den här rapporten som benämning för fysiska, intellektuella och neuropsykiatriska funktionsvariationer.

Elektronisk källa: Institutet för språk och folkminnen. www.sprakochfolkminnen.se, 2 september 2015, kl. 10.30.

Kön

Kön är en socialt konstruerad kategori som delar in människor i olika grupperingar.

Biologiskt kön

Definieras utifrån inre och yttre könsorgan, könskromosomer och hormonnivåer. Biologiskt kön avgörs av hur den fysiska kroppen ser ut.

Juridiskt kön

Det kön som står registrerat i folkbokföringen, passet eller en legitimation. Juridiskt kön framgår också av den näst sista siffran i svenska personnummer. I Sverige finns bara två juridiska kön, man och kvinna. Alla barn som föds tilldelas ett juridiskt kön baserat på biologiskt kön.

Könsidentitet/mentalt kön

En persons självupplevda kön, det vill säga det kön en person känner sig som. Ingen utom personen själv kan bestämma detta och var och en har rätt att själv avgöra vilken könsidentitet en har. Det kan vara kvinna, man, både och eller inget alls.

Könsuttryck

Hur en person uttrycker sitt kön. Det görs till exempel genom kläder, kroppsspråk, frisyr, smink, socialt beteende och röst samt om och hur personen sminkar sig.

Normkritiskt perspektiv

Ett normkritiskt perspektiv tydliggör och ifrågasätter normer (företeelser, uttryck, idéer, situationer, lagar och regelverk som gör att vissa individer och grupper ses som "normala" och inte brukar ifrågasättas). Ett normkritiskt perspektiv fokuserar på de normer som leder till diskriminering, trakasserier och marginalisering, inte på de normer vi behöver som socialt smörjmedel, till exempel att hälsa med höger hand eller att vänta med att kliva på bussen innan de som ska av hunnit gå av.

Nyanländ

Person som varit i Sverige i max fem år.

Queer

Ett brett begrepp som kan betyda flera olika saker men i grunden är ett ifrågasättande av heteronormativitet. Många ser sin könsidentitet och/eller sin sexualitet som queer. I den meningen brukar queer stå för en önskan att inkludera alla kön och sexualiteter eller att inte behöva identifiera sig.

SRHR

Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter.

Transsexuell

En person som upplever sig vara av annat kön än det juridiska kön den tilldelades vid födseln och som har en vilja att förändra kroppen helt eller delvis med exempelvis kirurgi eller hormonbehandling samt få möjlighet att byta juridiskt kön, det vill säga få ett nytt personnummer. Transsexualism är en medicinsk diagnos som för vissa innebär ett övergångsstadium tills en har korrigerat sin kropp. Andra fortsätter att definiera sig som transexuella, eller före detta transsexuella, även efter korrigeringen. Transsexuella kan vara homo-, bi- eller heterosexuella.

Transperson

Transperson är ett paraplybegrepp. Med transpersoner menas oftast personer som genom sina könsuttryck och/eller könsidentiteter avviker

från tvåkönsnormen. Det kan till exempel vara transvestiter, transgenderister, dragkings/ dragqueens, transsexuella, intergender och intersexuella. Begreppet är inte tvingande, det står var och en fritt att definiera sig som transperson eller inte. Transpersoner kan uppfatta sig som män, kvinnor, både man och kvinna eller neutrala, oberoende av om deras biologiska kön och juridiska kön är manligt eller kvinnligt. Transpersoner kan också välja att inte definiera sitt kön alls. Att vara transperson har inte något med personens sexuella läggning att göra. Det hänger i stället ihop med personens könsidentitet och könsuttryck och hur dessa relateras till personens biologiska kön. Transpersoner kan vara hetero-, homo-, bi- eller asexuella eller definiera sin sexuella läggning på annat sätt, precis som vem som helst.

Transvestit

En person som ibland eller alltid – helt eller delvis – klär sig i och använder attribut som enligt normen anses vara typiska kläder för personer av ett annat kön.

Utländsk bakgrund

Person med två föräldrar födda i ett annat land.

Utrikesfödd

Person född i ett annat land som varit här i längre än fem år.

Referenser

Kapitel 1

- Abortlag (1974:595).
- Barnkonventionen (1989). *FN:s konvention om barnets rättigheter*.
- Brottsförebyggande rådet (2015). *Nationella trygghetsundersökningen 2014. Om utsatthet, otrygghet och förtroende*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Connell, R. W. (2008). *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Darj, F., Nathorst-Böös, H. & Jarl-Åberg, C. (2011). *HBT & heder: En intervjustudie om unga HBT-personer som lever i familjer med hedersnormer*. Stockholm: ALMAeuropa & RFSL Ungdom.
- Diskrimineringsombudsmannen (2015). *Delar av mönster – en analys av upplevelser av diskriminering och diskriminerande processer*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.
- Ekstrand, M. (2008). *Sexual Risk Taking – Perceptions of Contraceptive Use, Abortion, and Sexually Transmitted Infections Among Adolescents in Sweden*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Eriksson, M. (2015). *Delmål 4: Mäns våld mot kvinnor – Underlag till Jämställdhetsutredningen U 2014:06*.
- Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet* (2011).
- Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna* (1950).
- FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna* (1948).
- FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter* (1976).
- Folkhälsomyndigheten (2015). *Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner. En rapport om hälsoläget för transpersoner i Sverige*. Stockholm: Folkhälsomyndigheten.
- Höög, K., Shalmashi, S. & Gustavsson, E. (2013). *Sex och samlevnad i en ny värld. Ett projekt för ensamkommande flykting-ungdomar*. Stockholm: Stockholms läns landsting Lafa.
- Jonsson, L. & Engvall, C. (2014). *Unga som har sex mot ersättning. En kunskapsöversikt till stöd och hjälp*. Stockholm: Stockholms stad.
- Jonsson, L. & Lundström Mattsson, Å. (2012). *Unga som skadar sig genom sex*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
- Landberg, Å., Svedin, C.G., Priebe, G., Wadsby, M., Jonsson, L. & Fredlund, C. (2015). *Det gäller en av fem. Fakta om barn, sexuella övergrepp och sexuell exploatering i Sverige 2014*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Larsdotter, S., Jonsson, J. & Gäredal, M. (2011). *Osynliga synliga aktörer: hbt-personer med erfarenhet av att sälja och/eller köpa sexuella tjänster*. Stockholm: RFSL.
- Lenardt, G. (2008). *"Invandrarkvinnor" i vägskalet. Deras handlingar och val i våldspräglade relationer från ett genuspsykologiskt perspektiv*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lindroth, M. (2013). *Utsatthet och sexuell hälsa. En studie om unga på statliga ungdomshem*. Malmö: Holmbergs.
- Lukkerz, J. (2014). *En tom arena: gymnasiesärskole- och habiliteringspersonalens perspektiv på sex- och samlevnadsundervisning*. Malmö: Malmö högskola, fakulteten för hälsa och samhälle.
- Länsstyrelsen i Stockholms län (2015a). *Den långa resan: Möten med barn som misstänks vara utsatta för människohandel och sexuell exploatering*. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Länsstyrelsen i Stockholms län (2015b). *Prostitutionen i Sverige 2014. En omfattningskartläggning*. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Länsstyrelsen Skåne (2004). *Hedersrelaterat våld mot ungdomar på grund av sexuell läggning*. Malmö: Länsstyrelsen Skåne.
- Länsstyrelsen Östergötland (2015a). *Uppdrag att undersöka och ge förslag på hur verksamheter och myndigheter kan arbeta med flickor och kvinnor som utsätts eller är eller riskerar att utsättas för könsstämpning*. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.
- Länsstyrelsen Östergötland (2015b). *Den förstärkta informationsinsatsen till unga när det gäller tvångsäktenskap och barnäktenskap*. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2008). *Love in Cyberspace: Swedish Young People with Intellectual Disabilities and the Internet. Scandinavian Journal of Disability Research*, Vol 10 Issue 2, 125.
- Löfgren-Mårtensson, L. (2011). *"Man kramas mest". Sexualitet och unga med intellektuella funktionsnedsättningar*. I C. Magnusson & E. Häggström-Nordin (Red.), *Ungdomar, sexualitet och relationer*. Lund: Studentlitteratur.
- Löfgren-Mårtenson, L., Lindroth, M. & Månsson, S-A. (2012). *Marginaliserad sexualitet? tvångsomhändertagna ungdomars attityder, erfarenheter och handlingar*. Malmö: Malmö högskola.

Löfgren-Mårtenson, L., Lindroth, M. & Månsson, S-A. (2013). *Det är värt risken. Unga inom SiS och sexuell hälsa. Nr 6 i rapportserien Institutionsvård i fokus*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse (SiS).

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2015a). *Inte ditt fel! Att förebygga sexuell utsatthet*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2015b). *Inget att vänta på Handbok för våldsförebyggande arbete med barn och unga*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2015c). *Fokus 15, en tematisk kartläggning av unga sexuella och reproduktiva rättigheter*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2015d). *Rätten till kunskap, ungas sexuella och reproduktiva rättigheter. Fokus 15: Del 1*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2015e). *Särskilt utsatta ungdomsgrupper, ungas sexuella och reproduktiva rättigheter. Fokus 15: Del 2*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

Nationellt centrum för Kvinnofrid (2013). *Våld mot kvinnor med funktionsnedsättning- NCK-rapport 2013:1*. Uppsala: Uppsala universitet.

Nationellt centrum för Kvinnofrid (2014a). *Våld och hälsa. En befolkningsstudie om kvinnors och mäns våldsutsatthet samt kopplingen till hälsa*. NCK-rapport 2014:1. Uppsala: Uppsala universitet.

Nationellt centrum för kvinnofrid (2014b). *Hedersrelaterat våld och förtryck: en kunskaps- och forskningsöversikt*. Uppsala: Uppsala universitet.

Nyberg, E. (2003). Familjen med flyktningbakgrund. En globaliserande kraft i det svenska samhället. I M. Bäck-Wiklund & T. Johansson (Red.), *Närverksfamiljen*. Stockholm: Natur och kultur

Regeringens skrivelse 2007/08:39 *Handlingsplan, för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck och våld i samkönade relationer*.

Regeringskansliet (2014). *En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck*. Stockholm: Regeringskansliet.

RFSL Ungdom (2015). *Ses för X. Sex mot ersättning bland unga hbtq-personer*. Projektet Pegasus, RFSL Ungdom. Stockholm: RFSL Ungdom.

Rosenberg, T. (2002). *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.

Schlytter, A., Högdin, S., Ghadimi, M., Backlund, Å. & Rexvid, D. (2009). *Oskuld och heder. En undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholms stad – omfattning och karaktär*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Shannon, D. & Törnqvist, N. (2011). *Polisanmälda våldtäkter mot barn. En uppdaterad kunskapsbild. Rapport 2011:6*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Socialstyrelsen (2007). *Frihet och ansvar – En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma – Allmänna tendenser med fördjupad analys kring utsatthet för kränkande behandling, hot och/eller våld, särskilt hedersrelaterat våld från nära anhöriga*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2014a). *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om våld i nära relationer*. Socialstyrelsens författningssamling, SOSFS 2014:4 Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2014b). *Underlag till nationell strategi för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2015a). *Våld: handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2015b). *Sex mot ersättning – Utbildningsmaterial om skydd och stöd till barn och unga*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2015c). *Kompetenshöjande åtgärder till hälso- och sjukvården om kvinnlig könsstympning*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2015d). *Hemställan om ändring av förordningen (2001:707) om patientregister hos Socialstyrelsen, Dnr: 10.4-13139/2015*.

SOU 2005:56 *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige. Betänkande av Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet*. Stockholm: Kulturdepartementet.

SOU 2014:49 *Våld i nära relationer – en folkhälsofråga*.

SOU 2015:55 *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck*. Slutbetänkande av utredningen som ska föreslå en nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor. Stockholm: Fritzes.

Statens folkhälsoinstitut (2011). *Sexualitet och reproduktiv hälsa, målområde 8. Kunskapsunderlag för Folkhälsopolitisk rapport 2010*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.

Statens institutionsstyrelse (2011). *Slutrapport – uppdrag att förstärka arbetet med vuxna missbrukare och ungdomar som har varit, är eller riskerar att bli utsatta för prostitution eller människohandel för sexuella ändamål*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

Tikkanen, R. H., Abellson, J. & Forsberg, M. (2011). *UngKAB09. Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga*. Göteborg: Göteborgs universitet, institutionen för socialt arbete.

Tjegers rätt i samhället (2012a). *Trippelt utsatt – om hedersrelaterat förtryck och våld bland ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning*. Uppsala: TRIS.

Tjegers rätt i samhället (2012b). *Att vara funktionsnedsatt och leva i en hederskultur*. Uppsala: TRIS.

Ungdomsstyrelsen (2009a). *Gift mot sin vilja*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2009b). *Se mig. Unga om sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2009c). *Men fråga mig bara!* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2010a). *Hon hen han: En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2010b). *Ses offline. Ett metodmaterial om unga, sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2012). *Äkta makar*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2013a). *Fokus 13. Unga och jämställdhet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2013b). *Unga och våld. En analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2014). *Grupper, maskuliniteter och våld*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Världshälsoorganisationen (2015). *Sexual health, human rights and the law*. Geneva: WHO Document Production Services.

Elektroniska källor

Länsstyrelsen Östergötland:
www.lansstyrelsen.se, 5 november 2015, kl. 15.30.

Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK):
www.nck.uu.se, 8 oktober 2015, kl. 10.00.

RFSL Ungdom, Pegasus:
www.rfslungdom.se/pegasus, 6 november 2015, kl. 10.00.

Kapitel 2

Anderson, N. L. R., Nyamathi, A., McAvoy, J. A., Conde, F. & Casey, C. (2001). Perceptions about risk for HIV/AIDS among adolescents in juvenile detention. *Western Journal of Nursing Research*, 23(4), 336–59.

Bahner, J. (2013). The power of discretion and the discretion of power: personal assistants and sexual facilitation in disability services. *Vulnerable groups & inclusion*. 4: 1–22.

Barnkonventionen (1989). *FN:s konvention om barnets rättigheter*.

Cederblom, E. (1909a). *Handledning i sexuell undervisning och uppfostran – för mor och dotter samt för lärarinnor*. Stockholm: Isaac Marcus boktryckeri.

Cederblom, E. (1909b). *Handledning i sexuell undervisning och uppfostran – för föräldrar och deras söner samt för lärare*. Stockholm: Isaac Marcus boktryckeri.

Cinthio, H. (2015). "You go home and tell that to my dad!" Conflicting claims and understandings on the hymen and virginity. *Sexuality & Culture*, 19:172–189.

Ekstrand, M. (2008). *Sexual Risk Taking-Perceptions of contraceptive use, abortion and sexually transmitted infections among adolescents in Sweden*. Doktorsavhandling. Uppsala universitet.

Folkhälsomyndigheten (2015). *Ungdomar och sexualitet 2014/2015. I samarbete med Ungdomsbarometern*. Stockholm: Folkhälsomyndigheten.

Forsberg, M. (2005). *Brunetter och blondiner*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.

Forsberg, M. (2006). *Ungdomar och sexualitet. En forskningsöversikt 2005*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Fridlund, V. (2014). *Play with fire, play with you sometimes: Social aspects of condom use among young people in Sweden*. Doktorsavhandling. Stockholms universitet.

Giddens, A. (1992). *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Norge: Nya Doxa.

Gäredal, M. & Orre, C. (2011). "Trygga sammanhang gör mig kåt!" – En studie om transpersoners upplevelser och tankar om sex samt behov av kunskap och insatser rörande sexuell hälsa. Stockholm: RFSL & RFSL Ungdom.

Hammarén, N. (2008). *Förorten i huvudet*. Doktorsavhandling. Göteborgs universitet.

Lindroth, M. (2013). *Utsatthet och sexuell hälsa. En studie om unga på statliga ungdomshem*. Doktorsavhandling. Malmö högskola.

Lindroth M., Löfgren-Mårtenson L. & Månsson S-A. (2012). Marginaliserad sexualitet? Tvångsomhändertagna ungdomars attityder, erfarenheter och handlingar. *Socionomens forskningssupplement*, 31, 44–52.

- Lindroth, M., Tikkanen R., Löfgren-Mårtenson, L. (2013). Unequal sexual health – Differences between detained youth and their same-aged peers. *Scandinavian Journal of Public Health*, 41(7), 720–726.
- Lukkerz, J. (2014). "En tom arena" – Gymnasiesärskole- och habiliteringspersonals perspektiv på sex- och samlevnadsundervisning. Licentiatavhandling. Malmö högskola.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2012). "Hip to be crip" Om oriptori, sexualitet och personer med intellektuell funktionsnedsättning. *Lambda Nordica*, 1-2(17), 53–76.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2013). *Sexualitet*. Malmö: Liber.
- Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S-A. (2006). "Sex överallt, typ!?" Om unga och pornografi. Mölnlycke: Gothia förlag.
- Löfgren-Mårtenson, L., Lindroth, M. & Månsson, S-A. (2013). "Det är värt risken" Unga inom SiS och sexuell hälsa. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Mattebo, M. (2014). *Use of Pornography and its Associations with Sexual Experiences, Lifestyles and Health among Adolescents*. Doktorsavhandling. Uppsala universitet.
- Mattebo, M., Larsson, M., Tydén, T., Olsson, T. & Häggström-Nordin, E. (2012). Hercules and Barbie? Reflections on the influence of pornography and its spread in the media and society in groups of adolescents in Sweden. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, 17(1), 40–49.
- Månsson, S-A. & Daneback, K. (2012). Sexualiteten i en friare skepnad. I L. Plantin & S-A. Månsson (Red.), *Sexualitetsstudier*, s. 160–190. Malmö: Liber.
- Savin-Williams, R. (2005). *The New Gay Teenager*. USA: Harvard University Press.
- Schlytter, A. (2000). Kvinnokroppen som text. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (1–2), 109–119.
- Smittskyddsinstitutet (2012). *Alkohol och sexuellt risktagande*. Stockholm: Smittskyddsinstitutet.
- Statens institutionsstyrelse (2011). *Prostitutionsprojektet – Slutrapport*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Tiefer, L. (2004). *Sex is not a natural act (2:a uppl.)*. Milton Keynes: Westview press.
- Tikkanen, R. H., Abellson, J. & Forsberg, M. (2011). *UngKAB09. Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Traen, B. & Lewin, B. (2008). *Sexology in Context*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ungdomsstyrelsen (2010). *Hon, hen, han. En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Världshälsoorganisationen (2015). *Sexual health, human rights and the law*. Geneva: WHO Document Production Services.
- Ybrant, H. & Nordqvist, S. (2015). *SiS-placerade ungdomars problematik i relation till andra ungdomar En jämförelse med referensdata insamlade med ADAD 2010*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Överlien, C. (2004). *Girls on the verge of exploding? Voices on sexual abuse, agency and sexuality at a youth detention home*. Doktorsavhandling. Linköpings universitet.

Elektronisk källa

Folkhälsomyndigheten:
www.folkhalsomyndigheten.se
 8 augusti 2015.

Noter

¹ Konsultbyrån Kontigo har gått igenom forskning inom området, genomfört intervjuer och skrivit en första version. Kontigo och MUCF har sedan gjort en gemensam textbearbetning. Detta gäller avsnitten om sexuellt våld, hedersrelaterat våld och rätten till abort. Avsnittet om sex mot ersättning är en forskningsgenomgång gjord av Amanda Netscher, konsult och utredningssociolog.

² Se Folkhälsomyndighetens rapporter om du vill läsa mer om sexuell och reproduktiv hälsa.

³ För en genomgång av aktuella lagar och konventioner se *Fokus 15* (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015c).

⁴ Se även *Rätten till kunskap, Fokus 15: Del 1* och *Särskilt utsatta ungdomsgrupper, Fokus 15: Del 2*. (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015d, 2015e).

⁵ En lista över intervjupersoner finns i bilagan. För mer information om intervjuer och metod se *Fokus 15* (Myndigheten för ungdoms och civilsamhällesfrågor 2015c).

⁶ Se ordlistan för en mer ingående beskrivning av hur vi använder benämningen funktionsvariation.

⁷ De flesta studier i forskningssammanställningen rör unga som är homosexuella, bisexuella eller transpersoner, medan queera personer sällan utgör en egen kategori. I dessa fall används begreppet hbt-personer snarare än hbtq-personer.

⁸ Studien är en självselekterad webbenkät och därmed inte representativ.

⁹ Samma rättigheter fastslås i Europeiska konventionens (1950) artikel 12 och i artikel 23 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (1976).

¹⁰ www.lansstyrelsen.se.

¹¹ Eftersom det efter att steriliseringskravet vid könskorrigering upphävts inte enbart är kvinnor som kan bli gravida, kommer denna text inte att specificera kön på personer som har rätt till abort.

¹² Vår anmärkning.

¹³ Nationellt centrum för kvinnofrid.se.

¹⁴ www.rfslungdom.se/pegasus

¹⁵ www.lansstyrelsen.se.

¹⁶ Genomgående används begreppet sexuella rättigheter, vilket här även innefattar reproduktiva rättigheter som en del av dessa.

¹⁷ I texten anges ingen specifik ålder, huvudsakligen avses unga mellan 12 och 20 år.

¹⁸ I texten används ordet omsorgssituation som ett tillfälle där en vuxen (vårdnadshavare, personal inom skola, vård eller omsorg) möter en ung person.

¹⁹ <http://www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/livsvillkor-och-levnadsvanor/folkhalsans-utveckling-malomraden/sexualitet-och-reproduktiv-halsa/>.

²⁰ Världshälsoorganisationen använder definitionerna adolescents (10–19 år) och people engaged in sex work.

²¹ Trots att studien inte når ett representativt urval så är det den största i sitt slag, drygt 15 000 unga mellan 15 och 29 år deltog. Analyser visar även att studien nådde ett urval som liknar urvalet unga i tidigare representativa studier.

²² I åldern 15–20 år, medelåldern var strax över 17 år, en större andel killar (64 procent) än tjejer (36 procent) och jämfört med unga i övrigt hade en större andel (44 procent) minst en förälder född i annat land än Sverige. Urvalet stämmer överens med dem som vistas inom SiS, och utgjorde vid undersökningstillfället en tredjedel av dem i åldern 15–20 år som då vistades på något av SiS ungdomshem.

Bilaga

Intervjuade forskare och representanter för organisationer/verksamheter

Anna Thomasson, Fatta/Fatta Man

Anna-Lena Näsström, Stockholms stad/Origo

Eva Lindstrand, Social utveckling, Göteborgs stad

Gisela Janis, RFSL ungdom

Gunilla Neves Ekman, Lafa – enheten för sexualitet och hälsa, Stockholms läns landsting

Hans Knutagård, Höskolan Kristianstad

Janne Bromseth, Stockholms universitet

Lena Moegelin, HBTQ-Ung-mottagningen Södersjukhuset

Lotta Löfgren-Mårtensson, Malmö högskola

Malin Lindroth, Malmö högskola

Margareta Forsberg, Göteborgs universitet/Göteborgs stad

Niclas Olsson, Sexuell hälsa Malmö Stad

Sara Blombergsson, Origo

Stefan Laack, Närhälsan Kunskapscentrum för sexuell hälsa Västra Götalandsregionen.

© Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2015
ISBN 978-91-85933-94-5

projektledare **Cecilia Löfberg**
textredigering **Ingrid Bohlin**
grafisk form **Christián Serrano**
illustratör **Sofie Kindahl**
tryck **Taberg Media Group AB**

distribution **MUCF**
Box 17801, 118 94 Stockholm
tfn **08-566 219 00**
e-post: **info@mucf.se**
webbplats: **www.mucf.se**



FOKUS15

Ungas sexuella och reproduktiva rättigheter – En tematisk kartläggning

I **Fokus 15** har Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor kartlagt hur unga får kunskap om sina sexuella och reproduktiva rättigheter och hur kunskapsförmedlingen kan förbättras. Vi har också undersökt hur ungas sexuella utsatthet ser ut och på vilka sätt det stöd och skydd de har rätt till kan förbättras.



I **Rätten till kunskap (Del 1)** publiceras den del av *Fokus 15* som handlar om ungas kunskap om sexualitet, reproduktion och tillhörande rättigheter. Vi undersöker hur ungas rätt till kunskap ser ut formellt och hur dessa formella rättigheter tillgodoses i ungas vardag. Fokus ligger på skolan som en plats där unga har rätt till kunskap (32 sidor).



I **Särskilt utsatta ungdomsgrupper (Del 2)** publiceras den del av *Fokus 15* som handlar om vissa utsatta ungdomsgruppers tillgång till sina sexuella och reproduktiva rättigheter. Vi belyser situationen för unga hbtq-personer, unga med funktionsvariation, unga nyanlända och unga från socioekonomiskt utsatta områden (40 sidor).



I **När unga behöver skydd och stöd (Del 3)** publiceras den del av *Fokus 15* som handlar om sexuellt våld, tvång och diskriminering som på olika sätt aktualiserar ungas sexuella och reproduktiva rättigheter. Vi tar upp ungas sexuella och reproduktiva utsatthet och arbetet med ungas individuella rätt till stöd, skydd och vård utifrån sexuella och reproduktiva rättigheter (36 sidor).